

मधेश प्रदेश सरकार
वन तथा वातावरण मन्त्रालय
जनकपुरधाम, धनुषा, नेपाल

राय सुझाव उपलब्ध गराउने सम्बन्धी सूचना

सूचना प्रकाशन मिति: २०८२।१२।२४

मधेश प्रदेश सरकार, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, मधेश प्रदेश, जनकपुरधामको मिति २०८२।०९।२९ गतेको जलवायु परिवर्तन समन्वय समितिको निर्णयानुसार मधेश प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना तर्जुमा प्रकृत्यामा रहेको सन्दर्भमा २०८२।११।१३ गतेको कार्यशाला तथा थप विज्ञ परामर्शबाट प्राप्त सल्लाह सुझाव अनुसार परिस्कृत गरिएको उक्त कार्ययोजना यस मन्त्रालयको Website मा राखिएको सो मस्यौदा उपर यहि २०८२ चैत्र मसान्तभित्र यहाँहरूको राय, सुझाव र पृष्ठपोषण यस मन्त्रालयको ईमेल ठेगाना moitfep2@gmail.com मा उपलब्ध गराउनु हुन हार्दिक अनुरोध छ ।

जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना
मधेश प्रदेश

(आर्थिक वर्ष २०८२/०८३ देखि २०९२/०९३ सम्म)

मधेश प्रदेश सरकार
वन तथा वातावरण मन्त्रालय
मधेश प्रदेश
जनकपुरधाम
२०८२

विषयसूची

परिच्छेद १	१
परिचय	१
१.१. पृष्ठभूमि	१
१.१.१. जलवायु परिवर्तन र यसको प्रभाव	१
१.१.२. जलवायु परिवर्तनको राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक परिवेश	२
१.१.३. नीति तथा संस्थागत संरचना	५
१.२. रणनीतिक कार्ययोजनाको आवश्यकता	८
१.२.१. रणनीतिक कार्ययोजना तर्जुमा प्रक्रिया	९
परिच्छेद २	११
जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना	११
२.१. दूरदृष्टि:	११
२.२. लक्ष्य	११
२.३. उद्देश्यहरू	११
२.४. रणनीतिक कार्ययोजनाका विषयगतक्षेत्रहरू:	११
२.४.१. कृषि तथा खाद्य सुरक्षा	११
२.४.२. वन, जैविक विविधता तथा जलाधार संरक्षण	१८
२.४.२.१ वन, जैविक विविधता तथा जलाधार संरक्षण सम्बन्धी रणनीति	१९
२.४.३. जलस्रोत तथा उर्जा	२३
२.४.३.१. जलस्रोत तथा उर्जा सम्बन्धी रणनीति	२४
२.४.४. ग्रामीण र शहरी बसोबास	२६
२.४.४.१. ग्रामिण र शहरी बसोबास सम्बन्धी रणनीति	२७
२.४.५. उद्योग, यातायात तथा भौतिक पूर्वाधार	३०

२.४.५.१ उद्योग, यातायात तथा भौतिक पूर्वाधार सम्बन्धी रणनीति.....	३०
२.४.६. पर्यटन एवं प्राकृतिक तथा साँस्कृतिक सम्पदा	३३
२.४.६.१. पर्यटन एवं प्राकृतिक तथा साँस्कृतिक सम्पदा सम्बन्धि रणनीति	३४
२.४.७. स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाई	३६
२.४.७.१. स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी रणनीति.....	३६
२.४.८. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन	३९
२.४.८.१. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी रणनीति	३९
२.४.९. लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशिता, जीविकोपार्जन र सुशासन	४५
२.४.९.१. लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशिता, जीविकोपार्जन र सुशासन सम्बन्धी रणनीति	४५
२.४.१०. जनचेतना अभिवृद्धि तथा क्षमता विकास	४९
२.४.१०.१. जनचेतना अभिवृद्धि तथा क्षमता विकास सम्बन्धी रणनीति	४९
२.४.११. अनुसन्धान एवं प्रविधि विकास तथा प्रसार.....	५१
२.४.११.१ अनुसन्धान एवं प्रविधिको विकास तथा प्रसार सम्बन्धी रणनीति	५१
२.४.१२. जलवायु वित्त व्यवस्थापन	५३
२.४.१२.१ जलवायु वित्त व्यवस्थापन सम्बन्धी रणनीति	५३
परिच्छेद ३	५६
जलवायु परिवर्तन रणनीति कार्ययोजना कार्यान्वयन.....	५६
३.१. संस्थागत भूमिका	५६
३.१.१. प्रदेश सरकार (मन्त्रिपरिषद)	५६
३.१.२. प्रदेश विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन कार्यकारी समितिको भूमिका	५६
३.१.३. प्रदेश जलवायु परिवर्तन समन्वय समिति	५६
३.१.४. वन तथा वातावरण मन्त्रालय	५७
३.१.५. विषयगत मन्त्रालय, आयोग, सचिवालय.....	५७

३.१.६. प्रदेश स्थित विकास साझेदार निकाय र संघ संस्थाहरू	५७
३.१.७. जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति	५७
३.१.८. स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति	५८
३.१.९. निजीक्षेत्र	५८
३.२. वित्त व्यवस्थापन	५८
३.२.१. वार्षिक बजेट	५९
३.२.२. जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन कोष	५९
३.२.३. विकास सहायता परिचालन	६०
३.२.४. निजीक्षेत्र	६०
३.२.५. विविध	६०
३.३. क्षमता विकास	६०
३.४. जोखिम व्यवस्थापन	६१
३.५. अनुगमन, मूल्याङ्कन, सिकाई र संशोधन तथा परिमार्जन	६१
३.५.१. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	६१
३.५.२. सिकाई र पुनरावलोकन:	६१

कार्यकारी सारांश

मानव सिर्जित जलवायु परिवर्तन पृथ्वीको मुख्य संकटको रूपमा देखिएको छ । यो समस्याले भौगोलिक, आर्थिक र समाजिक रूपमा संवेदनशील नेपाल लगायत अति कम विकशित देशहरूमा बढी प्रभाव पार्ने गरेको छ । जलवायु परिवर्तनको नकारात्मक प्रभाव नेपालको राष्ट्रिय अर्थतन्त्र र जनजीवनसंग गासिएर आउने धेरैजसो क्षेत्रहरूमा पर्नेगरेको छ । नेपालले यसको सामना गर्दै जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र न्यूनीकरण गर्ने सबै खालका अन्तराष्ट्रिय सन्धी सम्झौताहरूमा प्रतिबद्धता र सक्रिय सहभागिता जनाउदै आएको छ । यसै शिलशिलामा जलवायु उत्थानशील समाजको विकास गरी राष्ट्रको सामाजिक तथा आर्थिक समृद्धिमा योगदान पुर्याउन राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति २०७६, राष्ट्रिय अनुकूलन योजना, २०७८ र नेपालको तेस्रो राष्ट्रिय निर्धारित योगदान, २०८२ कार्यान्वयनमा ल्याईएका छन ।

उक्त नीति र योजनाका उदेश्यलाई प्राप्त गर्न प्रदेश सरकारले आ-आफ्नो परिस्थिति, आवश्यकता तथा संभावना अनुरूप नीति मार्फत योगदान पुर्याउन सक्दछन् । यसैगरी उपर्युक्तानुसारका राष्ट्रिय नीति तथा योजनाहरूमा ठोस रूपमा योगदान पुर्याउने लक्ष्यका साथ मधेश प्रदेशले यो रणनीतिक कार्ययोजना तर्जुमा गरी लागु गरेको छ ।

यस रणनीतिक कार्ययोजना तर्जुमा गर्दा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय सन्धी, सम्झौता, र राष्ट्रिय नीतिहरूको पुनरावलोकन गरि तदनुरूप तादात्म्यता कायम गरिएको छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकारका साथै उपलब्ध सम्बद्ध समुदायका प्रतिनिधि र अन्य सरोकारवालाहरूसंगको परामर्श, सहभागिता र पृष्ठपोषणको आधारमा यो रणनीतिक कार्ययोजना तर्जुमा गरिएको हो । साथै, रणनीतिक कार्ययोजना तर्जुमाको क्रममा सम्बद्ध प्राज्ञिक समुदाय सँगको छलफल र अन्य सन्दर्भ सामग्रीको पनि अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

रणनीतिक कार्ययोजनाले जलवायु उत्थानशील, दिगो र समावेशी विकासोन्मुख सम्बद्ध मधेश प्रदेशको परिकल्पना गरेको छ । यसको लक्ष्य जलवायु अनुकूलन उत्थानशील समाजको निर्माण तथा पारिस्थितिकीय प्रणालीको विकास गरी प्रदेशको आर्थिक एवं सामाजिक समृद्धिमा योगदान पुर्याउनु रहेको छ । यो रणनीतिक कार्ययोजनाले कृषि तथा खाद्य सुरक्षा, वन, जैविक विविधता तथा जलाधार क्षेत्रको संरक्षण, जलश्रोत तथा उर्जा, ग्रामिण र सहरी बसोबास, उद्योग, यातायात तथा भौतिक पूर्वाधार, पर्यटन, एवं प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदा, स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाईका क्षेत्रमा अनुकूलन र न्यूनीकरणका रणनीतिक क्रियाकलाप तय गरिएका छन् । साथै; जलवायु परिवर्तन र जलवायुजन्य विपद्को अन्तर सम्बन्ध कायम हुने गरी विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका उपायहरू समेत प्रस्तुत गरिएका छन् । यसका अतिरिक्त जलवायु परिवर्तनका विभिन्न विषयमा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशिता कायम गर्ने, जनचेतना अभिवृद्धि, अनुसन्धान प्रविधि र जलवायु वित्त व्यवस्थापन र सुधारका रणनीतिक क्रियाकलापहरू प्रस्तुत गरिएका छन् ।

यस रणनीतिक कार्ययोजनाको कार्यान्वयनमा प्रदेश सरकार वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश जलवायु परिवर्तन समन्वय समिति र विषयगत मन्त्रालय जस्ता संस्थागत संरचना सुदृढीकरण गर्ने विषय समेत उल्लेख गरिएको छ । यसका अतिरिक्त रणनीतिक कार्ययोजनाको कार्यान्वयनमा संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकार, साझेदार संघ संस्था, निजी क्षेत्र लगायतको यथोचित भूमिकाको पनि प्रक्षेपन गरिएको छ ।

यो रणनीतिक कार्ययोजनाको कार्यान्वयनबाट नेपालले जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र न्यूनीकरण गर्नका लागि ठोस योगदान पुग्नेछ । राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति, २०७६, राष्ट्रिय अनुकूलन योजना २०७८ र नेपालको तेस्रो राष्ट्रिय निर्धारित योगदान २०८२ को मूलप्रवाहीकरण गरी नीतिगत उद्देश्यहरू हासिल गर्न मधेश प्रदेशको उल्लेखनीय योगदान रहनेछ ।

यो रणनीतिक कार्ययोजनाको अवधि १० वर्षको हुने छ । रणनीतिक कार्ययोजनामा लक्षित कार्यक्रम सम्पन्न गर्न कूल बजेट रु १,४७,५८,००,००,०००।- (अक्षरूपी एक खर्ब सत्तचालिस अर्ब अन्ठाउन्न करोड रूपैयाँ) को लागत अनुमान गरिएको छ । रणनीतिक कार्ययोजनाको कार्यान्वयनमा लाग्ने कूल बजेट मध्ये आन्तरिक स्रोतबाट ६५ प्रतिशत र बाह्य स्रोतबाट ३५ प्रतिशत योगदान हुने अनुमान गरिएको छ । आन्तरिक स्रोतमा संघीय सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान, प्रदेश सरकारले विनियोजन गर्ने रकम, निजी र सामाजिक क्षेत्रबाट हुने योगदान रहने छन् । बाह्य स्रोतहरूमा प्रदेशमा प्राप्त हुने दातृ निकाय र विकास साझेदारहरूबाट प्राप्त हुने द्वीपक्षीय र बहुपक्षीय सहयोग रहने छ । आन्तरिक स्रोत मध्ये निजीक्षेत्रबाट कृषि तथा खाद्य सुरक्षा, उर्जा उत्पादन, पर्यटन र उद्योग क्षेत्रमा उल्लेख्य योगदान हुने प्रक्षेपण गरिएको छ । निजीक्षेत्रको योगदान कूल आन्तरिक स्रोतको ३० प्रतिशत हुने आंकलन गरिएको छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकार तथा निजी क्षेत्रबाट हुने योगदान पश्चात अपुग रकम बाह्य स्रोतबाट परिपूर्ति गरिने अनुमान गरिएको छ । यसको लागि संघीय सरकारले सम्बद्ध विकास साझेदारसंग आवश्यक समन्वय र सहयोग गर्ने अपेक्षा राखिएको छ ।

रणनीतिक क्रियाकलाप कार्यान्वयनका लागि प्रदेश, स्थानीय तहका सरकारी, निजी एवं अन्य साझेदार निकाय, समुदायका सघं संस्था तथा सञ्जालहरूको प्रत्यक्ष भूमिका रहने भएकाले तिनको क्षमता विकास आवश्यक छ । वन तथा वातावरण मन्त्रालय र प्रदेशको अन्तरमन्त्रालय जलवायु परिवर्तन समन्वय समितिले रणनीतिक कार्ययोजना को नियमित अनुगमन गर्नेछ भने प्रदेश सरकार (मन्त्रिपरिषद) ले यो रणनीतिक कार्ययोजनाको मूल्याङ्कन गरी प्राप्त सिकाईको आधारमा यो रणनीतिक क्रियाकलापको परिमार्जन गर्ने सक्ने प्रावधान राखिएको छ ।

परिच्छेद १

परिचय

१.१. पृष्ठभूमि

१.१.१. जलवायु परिवर्तन र यसको प्रभाव

जलवायु परिवर्तन भन्नाले पृथ्वीको तापक्रम र मौसममा हुने दीर्घकालीन परिवर्तन हो। वैज्ञानिक अध्ययन तथा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी अन्तरसरकारी कार्यमञ्च (Inter-governmental Panel on Climate Change, IPCC) अनुसार मानवीय क्रियाकलाप तथा प्राकृतिक प्रणालीमा आएको अस्थिरताको कारणले लामो समयवाधीमा जलवायुको स्थितिमा देखिने परिवर्तन नै जलवायु परिवर्तन हो भनेर उल्लेख गरिएको छ। मानवीय क्रियाकलापहरूमा जीवाष्म इन्धन (Fossil Fuel) को अत्याधिक प्रयोग, वन जङ्गलको फडानी र प्रदुषण मुख्य रूपमा रहेका छन्। हाल सम्म मानव सिर्जित क्रियाकलापबाट पृथ्वीको औषत तापक्रम वृद्धि सन् १८५० को तुलनामा १.३ डिग्री सेन्टीग्रेट पुगेको कारणले जलवायु परिवर्तन भएको छ र यसको प्रभाव अतिवृष्टी, खडेरी, सामुन्द्रिक आँधी वनडढेलो, बाढी, पहिरो, चट्याङ, रोगव्याधी, जैविक विविधताको हास आदि स्वरूपमा देखापरेका छन्। नेपाल जलवायु परिवर्तनको उच्च जोखिममा रहेका राष्ट्रहरू मध्येमा पर्दछ। यसको असर वर्षेनी बढ्दै गएको कारणले मानव समुदाय र अर्थतन्त्रमा समेत नराम्रो असर पारिरहेको छ। सन् १९७४-२०१४ सम्ममा नेपालको तापक्रम औसत ०.५६ डिग्री सेल्सियसले बढेको अध्ययनले देखाएको छ। विश्वको कूल हरित गृह ग्याँस उत्सर्जन गर्ने राष्ट्रहरू मध्ये नेपालको भूमिका नगन्य रहेता पनि धरातलीय विविधता, कमजोर भौगर्भिक बनावट, संवेदनशील पारिस्थितिकीय प्रणाली, जलवायु क्षेत्रहरूमा रहेको विविधताले गर्दा नेपालमा जलवायु परिवर्तनको जोखिम उच्च रहेको छ।

जलवायु परिवर्तनले समाज, अर्थव्यवस्था, भौतिक संरचना र पारिस्थितिक प्रणाली लाई असर गर्दछ। संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालयले तयार गरेको जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी जोखिम संकटासन्न आंकलन प्रतिवेदन २०७८ (Vulnerability and Risk Assessment Report, 2021) अनुसार आगलागी, महामारी, भारी वर्षा, पहिरो, बाढी, हिमपहिरो र हिमताल विस्फोट, हावाहुरी, असिना, तातोहावा, शीतलहर, डढेलो, खडेरी लगायत घटनालाई जलवायुजन्य विपद्मा राखिएको छ। अन्तराष्ट्रिय एकिकृत पर्वतीय विकास केन्द्र (ICIMOD) को सन् २०२५ को प्रतिवेदन अनुसार जलवायुजन्य विपद्का घटनाका कारण नेपालको अर्थतन्त्रमा सन् २०१७ - २०२१ सम्म प्रतिवर्ष कुल ग्राहस्त उत्पादनको २ प्रतिशतले नोक्सानी भएको पाइएको छ। विभिन्न प्रतिवेदनमा जलवायुजन्य विपद्मा परेर मृत्यु हुनेको संख्या बढिरहेको र अर्थतन्त्रमा समेत नकारात्मक असर पारिरहेको उल्लेख छ। सन् १९७१ देखि २०१९ सम्मका घटनाहरूलाई विश्लेषण गरेर तयार पारिएको प्रतिवेदन अनुसार जलवायुजन्य विपद्का घटनामा परेर औसतमा वार्षिक ६२० जनाको ज्यान जाने गरेको तथ्यांक छ।

१.१.२. जलवायु परिवर्तनको राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक परिवेश

क. राष्ट्रिय परिवेश

सन १९८१-२०१० सम्मका आँकडाहरू विश्लेषण गर्दा नेपालमा वार्षिक औषत वर्षा १८३० मिलीमिटर हुन्छ भने नेपालको सबै मौसमको औसत तापक्रम १२.१ डिग्री सेल्सियस हुने पुष्टि भएको छ। तर जलवायु परिवर्तनको कारणले यो आँकडामा परिवर्तन हुने देखिएको छ।

संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालयले साझेदारहरूको सहयोगमा मौजुदा अवस्थाको बैज्ञानिक, बस्तुपरक विश्लेषण गर्दै नेपालको जलवायु परिदृष्यको आँकलन गरी Climate Change Scenario for Nepal, 2019 प्रतिवेदन प्रकाशित गरेको छ। उक्त प्रतिवेदनले सन १९८१-२०१० लाई सन्दर्भ आधार अवधि वर्ष मानि, सन २०१६-२०४५ लाई मध्यम अवधि र सन २०३६-२०६५ लाई दीर्घकालिन अवधि मानी भविष्यको जलवायु परिवर्तनको परिदृष्यको आँकलन गरेको छ। अध्ययन प्रतिवेदनले जलवायु परिवर्तनको कारणले उल्लेखित अवधिमा वर्षात र तापक्रममा निम्न बमोजिम परिवर्तन हुने आँकडा प्रक्षेपण गरेको छ:

- मध्यम अवधिमा वार्षिक औषत वर्षा २-६ प्रतिशत र वार्षिक औषत तापक्रम ०.९-१.१ डिग्री सेल्सियस ले बृद्धी हुने।
- दीर्घकालिन अवधिमा औषत वर्षा ८-१२ प्रतिशत र वार्षिक औषत तापक्रम १.३-१.८ डिग्री सेल्सियस बृद्धि हुने।
- शताब्दीको अन्त्य सम्ममा वार्षिक औषत वर्षा ११-२३ प्रतिशत र वार्षिक तापक्रम १.७-३.६ डिग्री सेल्सियस पुग्ने अनुमान छ।

सो अध्ययन प्रतिवेदनले निम्न जलवायुजन्य विपद् (Climate Extreme Disaster) को प्रक्षेपण गरेको छ:

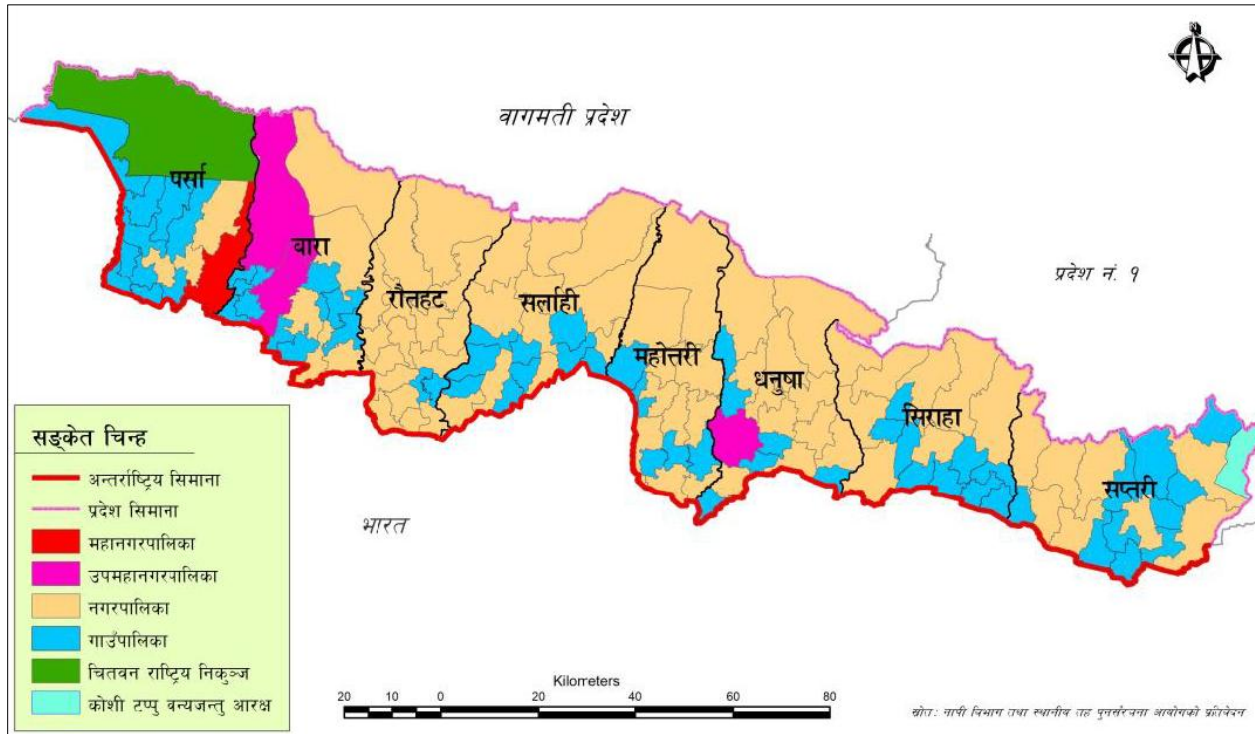
- वर्षातको तीव्रता (Intensity) अत्याधिक हुने तर वर्षात हुने दिन घट्दा वर्षात सँग सम्बन्धीत विपद् जस्तै बाढी र पहिरोको प्रकोप बढ्ने।
- गर्मीका दिनहरू बृद्धि हुँदै जाने तथा दिन र रातको तापक्रममा बृद्धि हुने।
- वर्षातको दिन घट्ने हुनाले न्यून मनसुन हुने क्षेत्रहरू थप सुख्खाग्रस्त क्षेत्रको रूपमा परिणत हुने।

सामान्यतया जलवायु परिवर्तनको राष्ट्रिय परिदृष्य अनुसार नै मधेश प्रदेशमा पनि प्रभाव पर्ने आँकलन गरी उक्त प्रभावहरूसँग अनुकूलन गर्ने गरी यो रणनीतिक कार्ययोजनाको तर्जुमा भएको छ।

ख. प्रदेशको परिवेश

नेपालको कुल क्षेत्रफल मध्ये मधेश प्रदेशले ९,६६१ वर्ग कि.मी. ओगटेको छ; जुन नेपालको कूल भुभागको ६.६५ प्रतिशत हो। यो प्रदेश भौगोलिक हिसावले चार भागमा विभाजित छन्: चुरे पर्वत, दून, भावर र तराई मधेश। प्रदेशको

पूर्व-उत्तरमा कोशी प्रदेश, उत्तर-पश्चिममा बागमती प्रदेश र दक्षिणमा भारतसँग सीमाना जोडिएको छ ।

चित्र १ मधेश प्रदेश

नेपालका ७ प्रदेशहरूमध्ये सबै भन्दा सानो क्षेत्रफल भएको मधेश प्रदेशमा सप्तरी, सिराहा, धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, रौतहट, बारा र पर्सा गरी जम्मा ८ वटा जिल्लाहरू रहेका छन् । प्रदेशका ८ जिल्लामा १ महानगरपालिका, ३ उपमहानगरपालिका, ७३ नगरपालिका र ५९ गाउँपालिका गरी जम्मा १३६ स्थानीय तहमा १२७१ वडाहरू रहेका छन् । राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार यस प्रदेशको जनसंख्या ६१,१४,६०० रहेको छ, जुन नेपालको कुल जनसंख्याको २०.९६ प्रतिशत हुन आउँछ । यस प्रदेशको कुल जनसंख्या मध्ये ७३ प्रतिशत नगरपालिकामा र २७ प्रतिशत गाउँपालिकामा बसोबास गर्दछन् ।

प्रदेश जल, वन, जडीबुटी, जैविक स्रोत, प्राकृतिक सौन्दर्य, खानी र खनिजहरूले सम्पन्न रहेको छ । प्रदेशको कुल क्षेत्रफल मध्ये कृषि भूमि ६१ प्रतिशत रहेको छ भने २४.७८ प्रतिशत जमिन वन क्षेत्र रहेको छ । यस प्रदेशमा नदी उकास र पोखरीले ७.५ प्रतिशत क्षेत्र ओगटेको छ ।

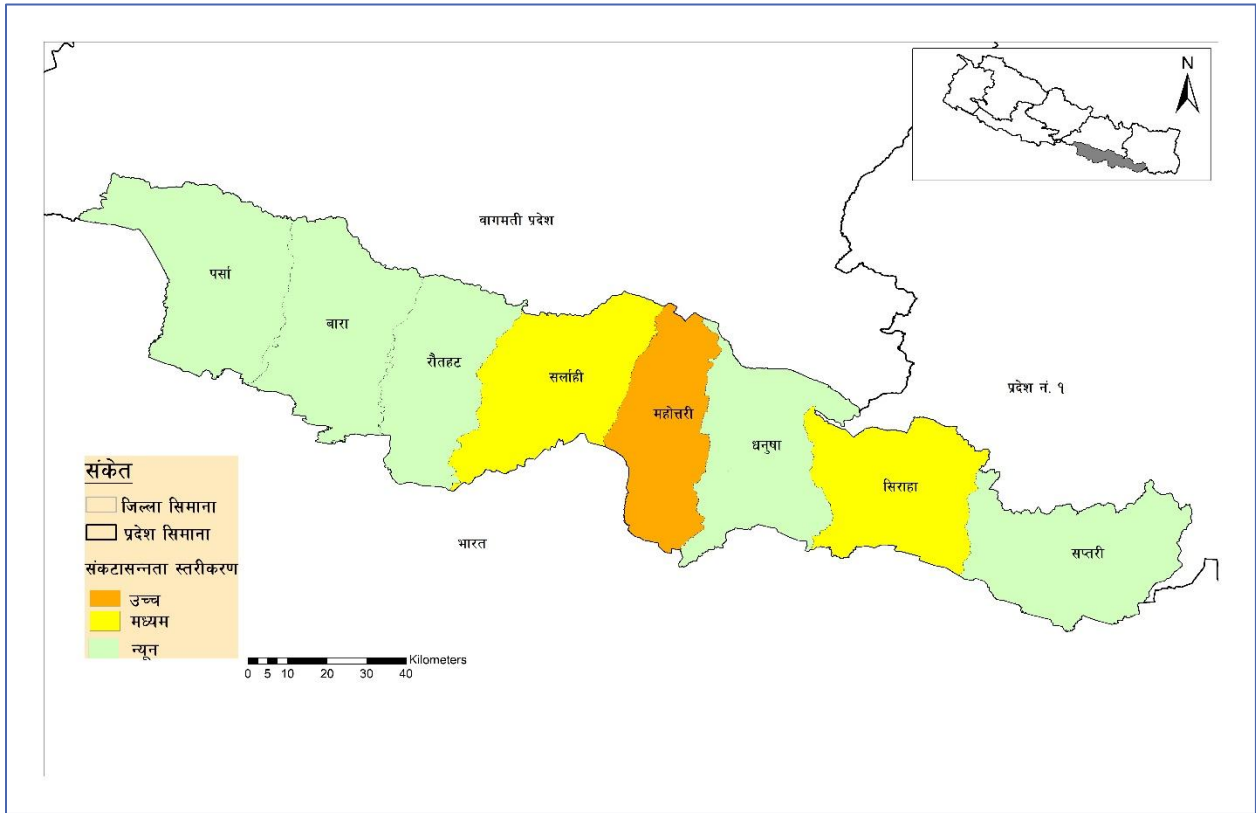
मधेश प्रदेश जलवायु जन्य प्रकोप खासगरी नदी तथा जल उत्पन्न विपदले आक्रान्त छ । वर्षेनी नदी किनारा कटान तथा डुबानका कारणले मधेशमा कृषि उत्पादन, भौतिक पूर्वाधार र जन-धनको ठूलो हानी-नोक्सानी हुने गरेको छ । तापक्रमको अत्याधिक बृद्धिले गर्दा मधेशमा सुख्खा-खडेरी लामो समय पानी नपर्ने वा कम पानी पर्ने घटनाहरू भइ रहेका छन् । फलस्वरूप जमीन मुनि पानीको सतह घट्ने, पानीको अभावका कारण कृषि, सिंचाइ तथा खानेपानीको समेत शंकट पर्न थालेको छ । सन् २०२५ मा भएको खडेरीका कारण प्रदेश सरकारको समन्वयमा नेपाल सरकारले मधेशका विभिन्न जिल्ला र क्षेत्रहरूलाई सुख्खा क्षेत्र समेत घोषणा गरेको थियो । हिंडुमा अत्याधिक चिसो, महिनौ लामो शितलहर र गर्मि महिनामा चल्ने लु (Heatwaves) बाट मधेशको समग्र जनजीवन र कृषि तथा अन्य परिस्थितिकीय (Ecosystem) प्रणालीमा नकारात्मक प्रभाव परिरहेको छ ।

गृह मन्त्रालय अन्तरगतको विपद् पोर्टल अनुसार, सन् २०११ देखि २०२५ सम्म जलवायुजन्य विपद्बाट मधेशका १,०३२ जनाले ज्यान गुमाएका छन्, २,१७० पशुपन्छीको मृत्यु भएको छ, विभिन्न १०,८४९ वटा भौतिक पूर्वाधारहरूमा क्षति भएको छ भने ठूलो मात्रामा कृषि-बाली-नाली र उत्पादनमा हानी भएको छ। उक्त अवधिमा मधेशमा जलवायु जन्य विपद्का कारणले रु. ९ अर्ब बराबरको आर्थिक हानि-नोक्सानी भएको आँकडा छ।

प्रदेशको जलवायु परिवर्तनको अवस्था, प्रभाव र पूर्वानुमान:

नेपाल सरकार वन तथा वातावरण मन्त्रालयको वि सं २०७८ मा प्रकाशन गरेको संकटासन्न तथा जोखिम आकलन प्रतिवेदन अनुसार मधेश प्रदेशका महोत्तरी उच्च संकटासन्न, सिरहा र सर्लाही जिल्ला मध्यम संकटासन्न अवस्थामा रहेको देखिन्छ। बाँकी जिल्ला पर्सा, बारा, रौतहट, धनुषा, र सप्तरी न्यूनसंकटासन्न अवस्थामा (तल उल्लिखित चित्रानुसार) रहेका छन्।

मधेश प्रदेशको संकटासन्न नक्सा - स्रोत वन तथा वातावरण मन्त्रालय, २०७८

तालिका नं. १. मधेश प्रदेशको समग्र संकटासन्नताको सूचकाङ्क

सङ्कटासन्नता स्तरीकरण	जिल्ला
उच्च (०.६२३-०.७७७)	महोत्तरी
मध्यम (०.५०२-०.६२२)	सिराहा र सर्लाही
न्यून (०.१७९-०.५०१)	रौतहट, बारा, धनुषा, सप्तरी र पर्सा

स्रोत : नेपाल सरकार वन तथा वातावरण मन्त्रालयको सङ्कटासन्नता तथा जोखिम आकलन प्रतिवेदन २०७८

उक्त प्रतिवेदनमा मधेश प्रदेशमा महामारी आगलागी, बाढी, वन डढेलो, असिना जस्ता जोखिमहरूले असर परेको उल्लेख गरिएको छ । यस्ता जोखिमहरू धेरै देखिने जिल्लाहरूमा महोत्तरी, सिरहा, सर्लाही र सप्तरी पर्दछन ।

जलवायुजन्य प्रकोपहरू निम्त्याउनमा वर्षा र तापक्रमको ठुलो भूमिका रहेको हुन्छ । जल तथा मौसम विज्ञान विभागले २०१७ मा प्रकाशन गरेको जलवायु तथ्याङ्कको विश्लेषण (सन १९७१ देखि २०१४ सम्म) अनुसार प्रदेशका जिल्लाहरूमा वर्षाको प्रवृत्ति घट्दै गएको देखाउँछ । बारा जिल्लामा सबैभन्दा बढि ४.६२ मि.मि प्रति वर्षको दरले घट्दोक्रममा छ, भने सप्तरी जिल्लामा सबैभन्दा कम ०.२४ मि.मि प्रति वर्ष घट्दो क्रममा रहेको छ । आठ जिल्लाहरू मध्ये महोत्तरी, धनुषा र सर्लाही जिल्लाहरूमा मात्र वर्षाको प्रवृत्ति बढेको छ । त्यसै गरी, मधेश प्रदेश को ८ वटा जिल्लाको वार्षिक औसत अधिकतम तापक्रम बढ्दो क्रममा रहेको छ । सिरहा जिल्लामा सबैभन्दा बढी प्रतिवर्ष ०.०२९ डिग्री सेल्सियस छ भने रौतहटमा सबैभन्दा कम प्रतिवर्ष ०.००९ डिग्री सेल्सियस बढ्दो क्रममा रहेको छ । साथै, समग्रमा यस प्रदेशमा वार्षिक औसत न्यूनतम तापक्रम समेत बढ्दो क्रममा रहेको छ । प्रस्तुत तापक्रम र वर्षाको प्रकृति विश्लेषण गर्दा विपद् तथा जलवायुजन्य प्रकोपहरू बढ्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । तापक्रममा बढ्दो प्रवृत्ति र वर्षातमा देखिएको अनियमितताका कारण हुन सक्ने विपद् तथा जोखिमहरूलाई आंकलन गरी योजना तथा कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

जलवायुजन्य जोखिम तथा प्राकृतिक विपद् स्वयंले कुनै विशेष वर्ग, जात, उमेर समूह आदिलाई लक्षित नगर्ने भए तापनि वर्ग, जात, उमेर समूह आदिका फरक संकटासन्नता एवं अनुकूलन क्षमताका आधारमा यसको प्रभाव फरक पर्दछ । विभिन्न प्रतिवेदन साथै सरोकारवालाहरूसँग छलफल गर्दा जलवायु परिवर्तनको प्रभावले बढी मात्रामा महिला, अति विपन्न, ज्येष्ठ नागरिक, अपांगता भएका व्यक्ति, एकल महिला र वालबालिकाहरूलाई असर गरेको देखिन्छ । त्यसमा पनि मधेश प्रदेशमा अल्पसंख्यक तथा विपन्न समुदायको समेत बसोबास रहेको हुँदा यस्ता वर्गहरूलाई धेरै प्रभाव पर्दछ ।

१.१.३. नीति तथा संस्थागत संरचना

क. राष्ट्रिय नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्था

नेपालको संविधानको धारा ५१ ले राज्यको समग्र व्यवस्थापनका लागि तर्जुमा गर्नु पर्ने नीतिहरूको बारेमा मार्गदर्शन गरेको छ । सोही धाराको खण्ड (छ) मा प्राकृतिक श्रोत संरक्षण, व्यवस्थापन र उपयोग सम्बन्धी नीति तर्जुमा गर्नु पर्ने उल्लेख रहेको छ । उल्लेखित प्रवधानका आधारमा नेपालमा वन जैविक विविधता, वातावरण, जलवायु परिवर्तन, ऊर्जा, जलश्रोत, प्राकृतिक विपद् आदि सम्बन्धी विषयगत नीति तर्जुमा भई कार्यान्वयनमा छन् । राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति, २०७६ ले जलवायु उत्थानशील समाजको सृजना गरी राष्ट्रको सामाजिक आर्थिक समृद्धिका लागि योगदान पुऱ्याउने लक्ष्य लिएको छ । वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६ ले जलवायु परिवर्तनबाट स्थानीय समुदाय, पारिस्थितिकीय प्रणालीमा परेको प्रतिकूल असर तथा जोखिमको बिषयमा आवधिक रुपममा अध्ययन गरी विवरण सार्वजनिक गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ। सोहि ऐन को दफा २४ मा जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल असर र जोखिमबाट बच्न राष्ट्रियस्तरमा मन्त्रालयले, प्रदेशस्तरमा प्रदेश मन्त्रालय र स्थानीयस्तरमा स्थानीय तहले अनुकूलन योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने प्रावधान उल्लेख छ । त्यस्तै सोहि ऐनको दफा २५ ले मन्त्रालय, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणको कार्यक्रम बनाई लागु गर्ने व्यवस्था रहेको छ । यसैगरी वातावरण संरक्षण नियमावली, २०७७ मा राष्ट्रिय अनुकूलन योजना बनाउनुपर्ने, हरित गृह ग्यास उत्सर्जन गर्ने क्षेत्र उर्जा, उद्योग, कृषि, वन तथा अन्य भू-उपयोग र फोहोरमैला न्यूनीकरणका कार्य गर्नुपर्ने र विवरण प्रत्येक १० वर्षमा अध्यावधिक गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ ।

नदी तथा जल उत्पन्न विपद् व्यवस्थापन राष्ट्रिय नीति, २०८० ले नदी तथा जलाधार क्षेत्रको उचित संरक्षण र व्यवस्थापन गरी जल उत्पन्न विपद् वाट सिर्जित जोखिमलाई न्यूनिकरण गर्दै जलवायु परिवर्तनबाट हुने जोखिमलाई अनुकूलन गर्ने लक्ष्य लिएको छ ।

राष्ट्रिय जलश्रोत नीति २०७७ तथा विपद् जोखीम न्यूनिकरण राष्ट्रिय नीति २०७५ ले एकिकृत जलश्रोतको व्यवस्थापन गर्ने प्रावधानहरु उल्लेख गरेको छ ।

नेपालले संयुक्त राष्ट्र संघीय जलवायु परिवर्तन संबन्धी महासन्धी (UNFCCC) मा प्रतिवद्धता जनाएकाले नेपालको दीर्घकालीन शुन्य उत्सर्जन (Nepal's Long-term Strategy for Net-zero Emissions) रणनीतिले नेपाल सन् २०४५ मा शुन्य उत्सर्जनमा पुग्ने महत्वाकांक्षा जाहेर गरेको छ । उक्त लक्ष्य पुरा गर्न वनको फडानी र खण्डीकरण रोक्ने, स्वच्छ उर्जा उत्पादन र उपयोग, फोहोर व्यवस्थापन, हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धन गर्ने रणनीतिहरु लिइएको छ । तेश्रो राष्ट्रिय निर्धारित योगदान २०२५ ले सन् २०३५ सम्म नेपालको हरित गृह ग्याँस उत्सर्जन ६२,०५६.४९ गीगा टन पुग्ने र तेश्रो राष्ट्रिय निर्धारित योगदानको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट त्यसको २६.७९ प्रतिशत उत्सर्जन घटाउने लक्ष्य छ । तर यो लक्ष्य पुरा गर्न अन्तराष्ट्रिय स्तरबाट प्राप्त हुने जलवायु वित्तमा निर्भर हुनेछ । तेश्रो राष्ट्रिय निर्धारित योगदान कार्यान्वयनको लागी ७३.७४ विलियन अमेरिकी डलर आवश्यक पर्ने त्यस मध्ये ८५ प्रतिशत बजेट अन्तराष्ट्रिय जलवायु वित्तबाट प्राप्त हुने आकलन छ । राष्ट्रिय अनुकूलन योजना (२०२१-२०५०) ले जलवायु उत्थानशिल समाजको निर्माण गर्ने लक्ष्य लिएको छ । राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति २०७६ कै विषयगत क्षेत्रहरुमा रही कार्यक्रम र क्रियाकलापहरु तर्जुमा गरेको छ । योजनाका कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गर्न २०३० सम्मको लागी २१ मिलियन अमेरिकी डलर र २०५० सम्मको लागी ७४.४ विलियन अमेरिकी डलर बजेट आवश्यक पर्ने प्रक्षेपण गरेको छ । प्रक्षेपण गरिएको बजेट मध्ये अन्तराष्ट्रिय श्रोतबाट ९३ प्रतिशत र आन्तरिक श्रोतबाट ३ प्रतिशत प्राप्त हुने अनुमान गरिएको छ । अन्तराष्ट्रिय एकिकृत पर्वतीय विकास केन्द्र (ICIMOD) ले अध्ययन गरि प्रकाशित गरेको सन् २०२५ को प्रतिवेदनले नेपालमा नेपालको राष्ट्रिय निर्धारित योगदानको कार्यान्वयनमा ८० प्रतिशत र राष्ट्रिय अनुकूलन योजना कार्यान्वयनमा ९२ प्रतिशत सम्म बजेट अपुग भएको कुरा उल्लेख गरेको छ ।

नेपालको जैविक विविधता रणनीति र कार्ययोजना (NBSAP 2024-2030) ले जैविक विविधता उत्थानशीलता र समृद्धिका लागी भन्ने मार्गदर्शनका साथ जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र न्यूनिकरणलाई प्राथमिकतामा राखेको छ । प्रदेशमा रहेको राष्ट्रिय वनको दिगो व्यवस्थापन गरी जैविक विविधता, भू-जलाधार क्षेत्रको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापन गर्दै वातावरणीय सेवाको निरन्तरता र प्रदेशको समृद्धिमा समेत योगदान पुर्याउन प्रदेश वन ऐन २०७७ र प्रदेश वन नियमावली २०८१ तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिएको छ । यसैगरी प्रदेशभित्र उद्योग व्यवसाय स्थापना, संचालन तथा व्यवस्थापनको नियमन गर्न प्रदेश उद्योग व्यवस्थापन ऐन २०७७ लागु भएको छ । यस ऐनमा भएका प्रावधानमा विभिन्न किसिमका उद्योगको वर्गीकरण, प्रदेशको प्राथमिकताका उत्पादनमुलक उद्योगको पहिचान, हरित उद्यमको प्रवर्द्धन र उद्योग स्थापना गर्दा वातावरणीय अध्ययन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

समग्र प्रदेशको दिगो विकास र समृद्धिको चाहानालाई मूर्तरूप दिन प्रदेश सरकारले दोश्रो आवधिक योजना(२०८१/०८२-२०८५/०८६) बनाई कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । यस पञ्चबर्षीय विकास योजनाले “समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली”को राष्ट्रिय सोचलाई आत्मसाथ गर्दै “आत्मनिर्भर र समृद्ध मधेश सुखी मधेशी” को सोच लिएको छ । यसले राष्ट्रिय दीर्घकालीन सोच, सन् २१०० लाई आत्मसाथ गर्दै त्यसको प्राप्तिका लागी र दिगो विकास लक्ष्यलाई मूलप्रवाहीकरण र स्थानीयकरण गर्न प्रदेश सरकारलाई मार्गचित्र प्रदान गरेको छ । योजनाका दिर्घकालीन सोचसँग सम्बन्धित विषयगत क्षेत्रका लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक निर्धारण गरिएको छ । यसमा, प्रदेशको विकासका लागी चुरे क्षेत्रलाई

जल संरक्षणका लागि आधारस्तम्भ मानी प्रतिकूल असर गर्ने कृष्याकलाप रोकथाम हुने गरी भू-संरक्षण, कृषि तथा उद्योग क्षेत्रमा सजिना भएका स्थानीय रोजगारी र सम्भाव्य रोजगारी क्षेत्रका लागि चाहिने क्षमता र सीप-युक्त जनशक्ति निर्माण र विकासमा लगानी गर्ने तथा विद्यमान सडक संजालको उपयोग हुने गरि आर्थिक सम्भावनाका आधारमा कृषि, पर्यटन क्षेत्रलाई सम्बोधन गर्ने उद्योग स्थापना र संचालनमा निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गर्ने नीति लिईएको छ ।

ख. जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन

नेपाल सरकार वन तथा वातावरण मन्त्रालयको सडकटासन्नता तथा जोखिम आकलन प्रतिवेदन २०७८ अनुसार नेपालका सात प्रदेशमध्ये मधेश प्रदेश जलवायुजन्य महामारी, आगलागी, बाढी, डढेलो, असिना पानी जस्ता प्रकोपको आधारमा पहिलो स्थानमा राखेको छ । मधेश प्रदेश लगायत समग्र नेपालले वर्तमानमा भोगिरहेका जलवायु परिवर्तनका चुनौति बहुआयामिक छन् ।

प्रदेशमा हुने प्राकृतिक, गैर प्राकृतिक तथा जलवायुजन्य विपद्को व्यवस्थापन गर्न विपद् व्यवस्थापन ऐन, २०७५ जारी गरिएको छ । उल्लेखित विपद्को व्यवस्थापन गर्न प्रदेश आकास्मिक कोष ऐन, २०७५ जारी गरी कार्यान्वयनमा छ ।

मधेश प्रदेशको वन तथा वातावरण मन्त्रालयले राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति २०७६ का संस्थागत र कानूनी व्यवस्था भए बमोजिम जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन गर्न राष्ट्रिय नीति, राष्ट्रिय अनुकूलन योजना, राष्ट्रले अठोट गरेको तेश्रो निर्धारित योगदान तथा कानून अनुकूल आवश्यक नीति, रणनीति, निर्देशिका, मापदण्ड र योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने छ । सबै स्थानीय तहले संघ र प्रदेश सरकारको नीति, रणनीति, निर्देशिका, मापदण्ड अनुसार आफ्ना आवश्यक कानूनी तथा नियमन गर्ने संरचना निर्माण र स्थानीय अनुकूलन खाका बमोजिम आ-आफ्ना स्थानीय तहका योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नेछन् । प्रदेश भित्र संचालित योजना तथा कार्यक्रमको प्रदेश सरकारको जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी विषय हेर्ने मन्त्रालयले अनुगमन गरी सम्बन्धित निकाय तथा संघसंस्थालाई पृष्ठपोषण गर्नेछ ।

ग. प्रादेशिक प्राथमिकिकरण

मधेश प्रदेशको दोश्रो आवधिक योजनाले प्रदेशको समकालिन विकासको तथ्यपरक प्रारूप प्रस्तुत गरेको छ । सबै बिषयगत क्षेत्रका सम्भावित विकास कार्यक्रम आवश्यकताका आधारमा एकीकृत योजनाका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । समग्रमा आवधिक योजनाले “आत्मनिर्भर र समृद्ध मधेश सुखी मधेशी” को सोच लाई साकार पार्न सन्तुलित वातावरणीय विकास एवं समन्यायिक फराकिलो आर्थिक विकास गर्ने उद्देश्य लिएको छ । योजनाले राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति र अनुकूलन योजनाले उल्लेख गरेको विषय कार्यान्वयन गर्न उच्च प्राथमिकता दिएको छ ।

आर्थिक विकासका क्षेत्रहरूमा कृषि तथा खाद्य सुरक्षा, उद्योग, पर्यटनलाई प्राथमिकताका साथ राखिएको छ । पूर्वाधार विकास तर्फ विद्युत तथा उर्जा, आवाश तथा शहरी विकास, सिंचाई, जलउत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन, खानेपानी तथा सरसफाई मुख्य छन् । वन तथा वातावरणलाई छुट्टै परिच्छेदमा राखी वन व्यवस्थापन, जैविक विविधता, जलवायु परिवर्तन, वातावरण तथा चुरे संरक्षणलाई जोड दिएको छ । सामाजिक विकास तर्फ महिला सशक्तिकरण, शिक्षा तथा विज्ञान प्रविधि, साँस्कृतीक-सम्पदा संरक्षण आदि छन् । प्रदेशमा विजुलीको प्रयोग गर्ने जनसंख्या ९८ प्रतिशत रहेको छ । खाना पकाउन इन्धनको रूपमा ५८ प्रतिशत काठ दाउरा, एल.पी ग्याँस २८ प्रतिशत र गुइठा ११ प्रतिशत प्रयोग रहेको छ । दोश्रो आवधिक योजनाले सबै घरपरिवारमा विद्युतको पहुँच पुऱ्याउने र खाना पकाउने उर्जाको रूपमा दाउरा र गुइठाको प्रयोग घटाउन सामुदायिक विद्युतिकरण, सौर्य उर्जा तथा घरायसी वायो ग्याँस प्रवर्द्धन कार्यक्रमलाई प्राथमिकतामा राखेको छ ।

घ. संस्थागत संरचना

मधेश प्रदेश सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०८० बमोजिम प्रदेश स्तरको वातावरण संरक्षण, जलवायु परिवर्तन र व्यवस्थापन सम्बन्धी कानून, नियम, मापदण्ड, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन गर्ने जिम्मेवारी वन तथा वातावरण मन्त्रालयलाई तोकिएको छ। जलवायु व्यवस्थापनका कार्यहरूको मुख्य जिम्मेवारी प्रदेश वन तथा वातावरण मन्त्रालयमा रहेको छ। तर जलवायु परिवर्तनसंग सम्बन्धित कार्यहरू अन्य निकायहरूको पनि साझा दायित्व भित्र पर्दछन्। अर्थ मन्त्रालय र प्रदेश नीति तथा योजना आयोगले प्रदेश स्तरीय विकास नीति, प्राथमिकता, आवधिक तथा क्षेत्रगत योजना र वार्षिक विकास कार्यक्रमको तर्जुमामा जलवायु परिवर्तन न्यूनिकरण तथा अनुकूलन योजना र कार्यक्रम विषयगत क्षेत्रमा मूलप्रवाहीकरण गर्ने प्रमुख भूमिका रहेको छ। त्यसैगरी जिल्ला र स्थानीय तहका कृषि, सिंचाइ, उद्योग, उर्जा, खानेपानी, भू तथा जलाधार संरक्षण, वन, वातावरण सम्बन्धी सरकारी, अर्ध सरकारी तथा गैर सरकारी संघ-संस्था, आयोजना, परियोजनाहरूले संचालन गर्ने कार्यक्रमले पनि प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा जलवायु परिवर्तन न्यूनिकरण एवं अनुकूलन गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको देखिन्छ।

१.२. रणनीतिक कार्ययोजनाको आवश्यकता

जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा न्यूनिकरणका लागि नेपालमा विभिन्न किसिमका प्रयासहरू भएका छन्। जलवायु परिवर्तन नीति, २०७६, राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन योजना, २०७८ र तेस्रो राष्ट्रिय निर्धारित योगदान, २०८२ जस्ता राष्ट्रिय नीति तथा योजना तर्जुमा भएका छन्। सो अनुरूप कार्यक्रम अगाडी बढाउँदै जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा न्यूनिकरणका कार्य गर्ने प्रतिवद्धता नेपाल सरकारले विभिन्न अन्तराष्ट्रिय सन्धि र सम्झौतामा व्यक्त गरेको छ। यी नीति तथा योजनालाई प्राप्त गर्न सबै प्रदेशहरूले नीतिहरूको मूलप्रवाहीकरण गरी आवश्यकता तथा क्षमता अनुरूप योगदान पुऱ्याउनु पर्दछ। त्यसैले जलवायु परिवर्तन नीति तथा राष्ट्रिय निर्धारित योगदानको लक्ष्य पूर्तिको लागि प्रदेशगत रूपमा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी नीतिको आवश्यकता परेकोले मधेश प्रदेशले यो रणनीतिक कार्ययोजना तयार पारेको छ। संघीय संरचना अनुरूप जलवायु परिवर्तनका मुद्दाहरूलाई सबै तहका सरकारका नीति तथा कार्यक्रममा एकीकृत र मूलप्रवाहिकरण गर्दै जलवायु परिवर्तन न्यूनिकरण र अनुकूलनसँग सम्बन्धित कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न एवम् जलवायुमैत्री विकासद्वारा नेपाल सरकारले लिएको “समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” तथा मधेश प्रदेश सरकारको “आत्मनिर्भर र समृद्ध मधेश सुखी मधेशी” को अवधारणालाई टेवा पुऱ्याउन यो रणनीतिक कार्ययोजना सहयोगी हुनेछ।

मधेश प्रदेशमा हालसम्म जलवायु परिवर्तनलाई व्यवस्थापन गर्ने गरी कुनै पनि नीति, रणनीति र योजना नभएको सन्दर्भमा यो रणनीतिक कार्ययोजना मधेशमा जलवायु परिवर्तनका समग्र विषयहरूलाई सम्बोधन गर्ने मार्ग दर्शन हुनेछ। रणनीतिक कार्ययोजनामा उल्लेखित आठवटा क्षेत्रगत विषयहरू र चारवटा अन्तरक्षेत्रगत विषयहरू, राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति २०७६ अनुसार रहेका छन्। ती क्षेत्र अन्तरगत मधेश प्रदेश अनुकूल रणनीतिहरू र क्रियाकलापहरू तर्जुमा गरी आवश्यक अनुमानित बजेट समेत आंकलन गरिएको छ। सो रणनीतिक कार्ययोजनाको कार्यान्वयन गर्दा आवश्यक आन्तरिक र बाह्य जलवायु वित्तमा पहुँच बढ्न गई मधेश प्रदेशमा जलवायु वित्त भित्र्याउन सहयोग पुग्ने छ।

तसर्थ मधेश प्रदेशमा जलवायु परिवर्तनलाई मूलप्रवाहीकरण गरी जलवायु परिवर्तनलाई न्यूनीकरण र अनुकूलन गर्न तथा यस्को कार्यान्वयनलाई चाहिने जलवायु वित्तमा पहुँच बढाउन मधेश प्रदेशमा यो जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजनाको आवश्यकता महशुस गरिएको हो ।

१.२.१. रणनीतिक कार्ययोजना तर्जुमा प्रक्रिया

रणनीतिक कार्ययोजना तर्जुमा गर्दा संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकार तथा सम्बद्ध समुदायका प्रतिनिधि र सरोकारवालाहरूसङ्गको परामर्श र पृष्ठपोषणको आधारमा गरिएको हो । साथै, रणनीतिक कार्ययोजना तर्जुमाको क्रममा सम्बद्ध प्राज्ञिक र अन्य सन्दर्भ सामग्रीको अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

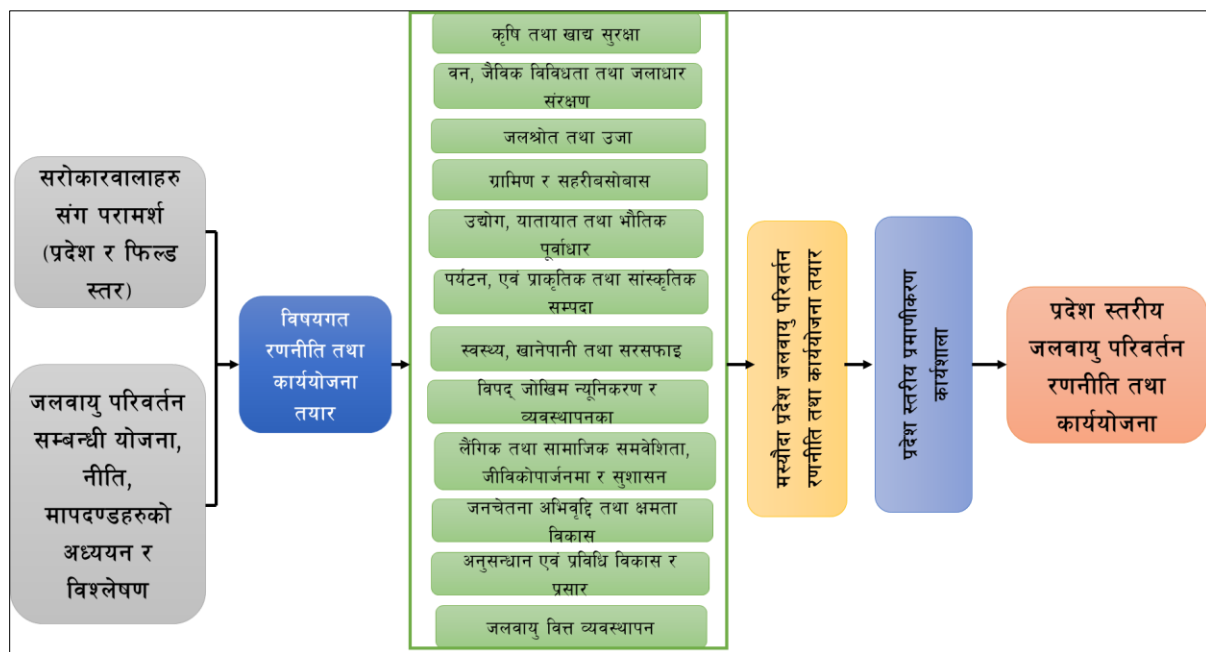
तयारी प्रक्रियामा निम्न अनुसारको विधि तथा चरणहरू अवलम्बन गरिएको थियो:

- संदर्भ सामग्रीको अध्ययन र विश्लेषण, जलवायुसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय सन्धि-सम्झौता, राष्ट्रिय प्रयास, प्रदेशको नीति तथा कार्ययोजना विश्लेषण,
- जलवायु परिवर्तनसंग सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको पहिचान तथा संलग्नताको विश्लेषण,
- प्रदेशको वातावरण तथा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी नीति क्रियाकलापको प्राथमिकता र कार्ययोजनाको विश्लेषण,
- प्रदेशमा बहुसरोकारवाहरूको संलग्नतामा जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना प्रारम्भ गोष्ठी सञ्चालन,
- जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना मस्यौदा प्रदेशस्तरीय गोष्ठीमा प्रस्तुति, गोष्ठीबाट प्राप्त सुझाव अनुसार परीमार्जन तथा अनुमोदन,

यस रणनीतिक कार्ययोजनाको तर्जुमा गर्दा देहाय बमोजिमको मितिमा तपशिल बमोजिमका गतिविधिबाट राय-सुझाव संकलन गरि मस्यौदा तयार गरिएको थियो ।

मिति	गतिविधि
२०८२/९/२९	जलवायु परिवर्तन समन्वय समितिको पहिलो बैठकबाट जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, तर्जुमा प्रक्रिया औपचारिक रूपमा अघि बढाइयो ।
२०८२/१०/१९	मधेश प्रदेश वन तथा वातावरण मन्त्रालयद्वारा जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजनाको मसौदामा सुझाव संकलनका लागि सूचना प्रकाशित
२०८२/११/१३	मधेश प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ (मस्यौदा) माथि छलफल तथा पृष्ठपोषण संकलनका लागि कार्यशाला
२०८२/१२/८-९	जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना सम्बन्धी सुझाव संकलनका लागि प्रादेश सरकारका मन्त्रालयहरू तथा प्रदेश नीति तथा योजना आयोगको सम्बन्धित कर्मचारीहरूसँग समन्वय तथा छलफल

रणनीतिक कार्ययोजना तयार पर्दा अवलम्बन गरिएको विधि र प्रक्रिया चित्र ३ मा प्रस्तुत गरिएको छः

चित्र ३- मधेश प्रदेश, जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना तर्जुमा प्रक्रिया

परिच्छेद २

जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना

२.१. दूरदृष्टि:

जलवायु उत्थानशील र समावेशी विकास उन्मुख समृद्ध मधेश

२.२. लक्ष्य

जलवायु उत्थानशील समाज र पारिस्थितिकीय प्रणालीको विकास गरी प्रदेशको आर्थिक एवं सामाजिक समृद्धिमा योगदान पुर्याउने ।

२.३. उद्देश्यहरू

- क. सङ्कटासन्न र जोखिममा रहेका क्षेत्रहरू र समुदायको अनुकूलन क्षमता अभिवृद्धि गर्ने
- ख. सङ्कटासन्न पारिस्थितिकीय प्रणालीको उत्थानशीलता विकास गर्ने
- ग. कार्वन उत्सर्जन न्युनिकरण, संचिति र हरित अर्थतन्त्रको प्रवर्द्धन गर्ने
- घ. जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन कार्यको लागि राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय संस्था एवं प्रदेशबाट प्राप्त स्रोतको न्यायोचित र प्रभावकारी परिचालन गर्ने
- ङ. जलवायु परिवर्तन सम्बन्धमा अनुसन्धान र प्रविधि विकास गर्ने
- च. विकास कार्यक्रममा जलवायु परिवर्तनको विषय मूलप्रवाहीकरण गर्दै संस्थागत गर्ने
- छ. जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी कार्यक्रमहरूमा लैंगिक तथा सामाजिक समावेशीकरणको विषयलाई आन्तरिकीकरण गर्ने
- ज. आन्तरिक र बाह्य जलवायु वित्तको सुनिश्चित गर्ने रणनीति अवलम्बन गर्ने ।

२.४. रणनीतिक कार्ययोजनाका विषयगतक्षेत्रहरू:

२.४.१. कृषि तथा खाद्य सुरक्षा

मधेश प्रदेशको आर्थिक आधार कृषि हो साथै यहाँको जनताको प्रमुख पेशा र जिविकोपार्जनको मुख्य स्रोत पनि हो । प्रदेशका बहुसंख्यक कृषकले एक हेक्टरभन्दा कम जमिनमा खेती गरिरहेका छन् । नेपालको कृषि तथा पशुपञ्छी क्षेत्रमा प्रदेशको योगदान करिब १३ प्रतिशत देखिन्छ । प्रदेशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान ३५.२ प्रतिशत छ । देशको कुल कृषि ग्राहस्थ उत्पादनमा यस प्रदेशको योगदान १९.१ प्रतिशत रहेको छ ।

उत्पादनको दृष्टिले प्रदेश खाद्यान्न र तरकारीमा आत्मनिर्भर भई अन्य प्रदेशहरूलाई आपूर्ति गर्न सक्ने प्रचुर सम्भावना छ । कृषि बाली उत्पादनमा यान्त्रिकीकरण हुन नसक्नु, सिंचाइ सुविधा नहुनु र उत्पादन तथा उत्पादकत्व बृद्धि गर्न नसक्नु

कृषि क्षेत्रमा देखिएको मुख्य समस्याहरू हुन् । औद्योगिक प्रयोगका लागि जग्गा ओगट्ने तर उद्योग स्थापना नहुने, कृषि जग्गा घडेरीका लागि अनियन्त्रित प्रयोग र जथाभावी सडक सञ्जालको निर्माण जस्ता प्रवृत्तिका कारण कृषिजन्य भूमि संकुचित हुँदै गएको छ । चुरे र अन्य वनजंगल मासिँदै गएकोले भूमिगत पानीको सतह पनि घट्दै गएको छ । जलवायु परिवर्तनको कारण उत्पन्न भएको चरम खडेरी र भारी वर्षाले निम्त्याएको बाढीका कारण पनि कृषि क्षेत्र र खाद्य सुरक्षामा असर गर्ने क्रम बढेको छ । राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति २०७६ ले जलवायु मैत्री कृषि प्रणाली अवलम्बन गरी खाद्य सुरक्षा, पोषण तथा जीविकोपार्जनमा सुधार गर्ने नीति लिएको छ ।

२.४.१.१. कृषि तथा खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी रणनीति

- १.१ भूमिको वैज्ञानिक व्यवस्थापन र कृषि प्रणाली सुदृढीकरण गर्ने
- १.२ कृषि बालीका विउ (जीन) बैंक स्थापना गरी गुणस्तरीय विउ सहज उपलब्ध हुने
- १.३ जलवायु उत्थानशील खेती प्रणालिको प्रवर्द्धन गरिने
- १.४ संरक्षित खेती प्रणालिको विकास, प्रवर्द्धन र विस्तार गर्ने
- १.५ सामुदायिक अन्न भण्डार (धर्म भकारी) प्रवर्द्धन गर्ने
- १.६ पशु आहार विकास र प्रवर्द्धन गर्ने
- १.७ कृषि व्यवसाय र कृषि उद्यम विकास प्रवर्द्धन गर्ने
- १.८ जलवायु उत्थानशिन रैथाने बालीको अनुसन्धान तथा विकास गर्ने
- १.९ कृषि उपजको उत्पादन, उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने, खाद्य सुरक्षा र प्रतिस्पर्धी क्षमता विकास गर्ने
- १.१० कृषि आधुनिकरणका लागि AI लगायतका प्रविधि प्रयोग, प्रवर्द्धन, प्रसार

मधेश प्रदेशमा कृषि तथा खाद्य सुरक्षा क्षेत्रको चुनौतिहरूको सामना गर्न १० वटा रणनीति र ३७ वटा क्रियाकलाप तय गरिएको छ र ४५ अर्ब ३८ करोड कुल अनुमानित लागत प्रक्षेपण गरि विस्तृत विवरण तालिका २.४.१.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालीका २.४.१.२. कृषि तथा खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी रणनीतिक क्रियाकलाप

क्र.सं.	क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय		समय सिमा अल्पकालीन (१-३ वर्ष) मध्यकालीन (३-५ वर्ष) दिर्घकालीन (६-१० वर्ष)	सुचाङ्क
		मुख्य निकाय	सहयोगी निकाय		
रणनीति १.१ भूमिको वैज्ञानिक व्यवस्थापन र कृषि प्रणाली सुदृढीकरण गर्ने (अनुमानित लागत, रु.१० करोड)					
१	भू-उपयोग नीति, ऐन, नियम र मापदण्ड तर्जुमा गरी लागु गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय,	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय , बिषयगत मन्त्रालयहरु, बिकास साझेदारहरु	अल्पकालीन	नीति तथा कानूनी संरचना तर्जुमा भएको हुने ।
२	भू-उपयोग नीति, ऐन, नियम अनुसार स्थानीय तहले योजना तर्जुमा गरी लागु गर्ने ।	स्थानीय तह	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, बिकास साझेदारहरु	अल्पकालीन	भु उपयोग योजना तर्जुमा भई कार्यान्वयन भएको हुने ।
३	भू-उपयोगिताका आधारमा कृषिवालीको छनौट र खेती गर्ने ।	स्थानीय तह, भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय संघ संस्था तथा निजीक्षेत्र	दिर्घकालीन	कृषिवालीको छनौट तथा खेती भएको हुने ।
४	नदी उकास तथा डुवान जमीनको उपयोग गर्न आवश्यक कानून तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, स्थानीय तह	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय , वन तथा वतावरण मन्त्रालय र निजीक्षेत्र	दिर्घकालीन	नीति तथा कानून तर्जुमा भई कार्यान्वयन भएको हुने ।
रणनीति १.२ कृषि बालीका विउ (जीन) बैंक स्थापना गरी गुणस्तरीय विउ सहज उपलब्ध हुने (अनुमानित लागत, रु.२५० करोड)					
१	चुरे, भावर तथा तराई क्षेत्रमा परिवर्तित जलवायु अनुकूलनका कृषिबालिहरुको पहिचान गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	निति तथा योजना आयोग, बिकास साझेदारहरु, कृषक समुह	अल्पकालीन	कृषिवालीहरुको पहिचान भएको हुने ।
२	स्थानीय तहसंगको सहलगानीमा कृषकहरुको अगुवाईमा विउ बैंक स्थापना गर्ने ।	स्थानीय तह, कृषक समूह वा कृषि सहकारी	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	मध्यकालीन	प्रत्येक जिल्लामा २ वटा दरले १६ वटा विउ बैंक स्थापना भएको हुने ।

रणनीति १.३ जलवायु उत्थानशील खेती प्रणालिको प्रवर्द्धन गरिने (अनुमानित लागत, रु.२००० करोड)

१	कम्पोष्ट (प्राङ्गारिक) मल र गड्यौला मल उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापनाका लागि सहूलियत उपलब्ध गराउने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, निजीक्षेत्र	दिर्घकालीन	२० वटा उद्योग स्थापना भई संचालनमा आएको हुने ।
२	कृषि उत्पादन देखि बजारीकरणसम्मका मूल्य तथा आपूर्ति श्रृङ्खला (Value Supply Chain) प्रवर्द्धन गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, निजीक्षेत्र	दिर्घकालीन	८ वटा कृषि उपज संकलन केन्द्र स्थापना र सञ्चालन हुने ।
३	चुरे, भावर र समथर क्षेत्रमा माटो परीक्षण सुविधा उपलब्ध गराउने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, निजीक्षेत्र	दिर्घकालीन	८ वटा माटो परीक्षण प्रयोगशाला स्थापना भई संचालन भएको हुने ।
४	बधुवा पशुपालनमा प्रवर्द्धन गर्न गोठ तथा खोर सुधारमा सहूलियत प्रदान गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	वन तथा वतावरण मन्त्रालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरू	मध्यकालीन	सुधारिएको गोठ तथा बधुवा पशुपालनमा प्रवर्द्धन भएको हुने ।
५	वायो ग्याँस प्रवर्द्धन गर्न सहूलियत उपलब्ध गराउने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, निजीक्षेत्र, बिकास साझेदारहरू	मध्यकालीन	१,५०,००० नयाँ घरधुरीमा वायो ग्याँस जडान भएको हुने ।
६	स्थानीय श्रोत व्यक्ति तथा अगुवा कृषकलाई जलवायु मैत्री कृषि प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम उपलब्ध गराउने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरू	दिर्घकालीन	१,००,००० श्रोत व्यक्ति तथा अगुवा कृषकहरूले तालिम प्राप्त गरेको हुने ।
७	कृषि श्रोत पुस्तिका बिकास गरी कृषक पाठशाला सञ्चालन गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरू	दिर्घकालीन	श्रोत पुस्तिका बिकास भई, सहभागितामूलक वाली सुधार एकीकृत रोग कीरा नियन्त्रण, तथा जलवायु मैत्री कृषि प्रणालिको बारेमा जानकारी भएको हुने ।

रणनीति १.४ संरक्षित खेती प्रणालिको विकास, प्रवर्द्धन र विस्तार गर्ने (अनुमानित लागत, रु.२५ करोड)					
१	सिँचाई पोखरी निर्माण तथा प्रयोग गर्न सहयोग गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरू	मध्यकालीन	सिँचाई पोखरी निर्माण भई सुख्खा खेतिमा पानीको प्रयोग भएको हुने ।
२	मिश्रित खेती प्रणालीको अवलम्बन गरी बालीको विविधीकरण र उत्पादकत्व बढाउने कार्य गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरू	मध्यकालीन	बालीको विविधीकरण र उत्पादकत्व बढाउने कार्य भएको हुने ।
रणनीति १.५ सामुदायिक अन्न भण्डार (धर्म भकारी) प्रवर्द्धन गर्ने (अनुमानित लागत, रु. १० करोड)					
१	खाद्यान्न संकटका आधारमा स्थानीय तहको वर्गिकरण गर्नको लागि अध्ययन गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरू	अल्पकालीन	अध्ययन प्रतिवेदन तर्जुमा भएको हुने ।
२	सामुदायिक अन्न भण्डारको पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरू	मध्यकालीन	पूर्वाधार निर्माण भएको हुने ।
३	सहभागितात्मक प्रकृया अवलम्बन गरि अन्न भण्डारण संस्थागत संचालन विधि निर्माण गरी संचालन गर्ने ।	स्थानीय तह, कृषक	कृषि ज्ञान केन्द्र, बिकास साझेदारहरू	अल्पकालीन	विधि निर्माण भएको हुने ।
४	स्थानीय तहको अनुदान र कृषकहरूको सहभागितामा अन्नको जगेर्ना गर्ने ।	स्थानीय तह, कृषक	कृषि ज्ञान केन्द्र, बिकास साझेदारहरू	दिर्घकालीन	अन्नको जगेर्ना भएको हुने ।
रणनीति १.६ पशु आहार विकास र प्रवर्द्धन गर्ने (अनुमानित लागत, रु. २० करोड)					
१	नीजि र सार्वजनिक जग्गामा डालेघाँस र कृषिवन विकास गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	वन तथा वतावरण मन्त्रालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरू	दिर्घकालीन	डालेघाँस र कृषिवनको क्षेत्रफल बृद्धि भएको हुने ।
२	पोखरी, आहाल, पानीका मुहान, ताल-तलैया संरक्षण एवं विस्तार र प्रवर्द्धन गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, स्थानीय, बिकास साझेदार र निजीक्षेत्र	दिर्घकालीन	पानीका श्रोतहरूको एकिन भई संरक्षण एवं विस्तार र प्रवर्द्धन भएको हुने ।
रणनीति १.७ कृषि व्यवसाय र कृषि उद्यम विकास प्रवर्द्धन गर्ने (अनुमानित लागत, रु. २० करोड)					

१	कृषि व्यवसायलाई प्रवर्द्धन गर्न वित्त तथा प्रविधिक सहयोग र अनुदान दिने व्यवस्था गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदार र निजीक्षेत्र	अल्पकालीन	व्यवसाय र उद्यमका क्षेत्रहरु एकिन भई अनुदान दिने व्यवस्था भएको हुने ।
२	बाली तथा पशु विमा व्यवस्था (Parametric and Index Based) गर्नका लागि कार्यविधि तर्जुमा गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदार र निजीक्षेत्र	अल्पकालीन	कार्यविधि तर्जुमा भई कार्यान्वयन भएको हुने ।
३	उत्पादित कृषि बालीहरुको बजारीकरणका लागि व्यवस्थापन गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदार र निजीक्षेत्र	दिर्घकालीन	स्थानीय उत्पादन तथा बिक्रि केन्द्रहरुको संख्यामा बृद्धि भई बजारमा पहुँच सहज भएको हुने ।
४	कृषि सामाग्री र मल विउ विजनमा उपलब्ध हुने अनुदानलाई एकिकृत र सरलीकृत गर्न विधि निर्माण गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदार र निजीक्षेत्र	अल्पकालीन	विधि निर्माण भएको हुने ।
५	कृषकहरुको वर्गिकरण गरि एकिकृत कृषि अनुदान प्रदान गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदार र निजीक्षेत्र	दिर्घकालीन	कृषकको वर्गिकरण भई एकिकृत अनुदान प्राप्त भएको हुने ।
६	Custom Hiring Centre जस्ता सुविधाहरु स्थापना गरी कृषि प्रविधिमा पहुँच बिस्तार गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषदको कार्यालय	दिर्घकालीन	Custom Hiring Centre संख्या र पहुँचमा बृद्धि भएको हुने ।
रणनीति १.८ जलवायु उत्थानशिन रैथाने बालीको अनुसन्धान तथा विकास गर्ने (अनुमानित लागत, रु. २००० करोड)					
१	डुवान, सुख्खा खडेरी सहनसक्ने रैथाने बालीको विकास तथा कम समयमा पाक्ने बाली सम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदार र वश्वविध्यालय	अल्पकालीन	प्रतिवेदन तयार भएको हुने ।
२	कृषि क्षेत्रमा हुने हानी-नोक्सानी बिश्लेषण, क्षति आकलन अध्ययन खाका तयार गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदार र वश्वविध्यालय	अल्पकालीन	अध्ययन खाका तयार भएको हुने ।

३	कृषि बालीमा लाग्ने बिभिन्न रोग, किराहरुका बारेमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदार र विश्वविध्यालय	अल्पकालीन	अध्ययन अनुसन्धान प्रतिवेदन तयार भएको हुने ।
रणनीति १.९ कृषि उपजको उत्पादन, उत्पादकत्व बृद्धि गर्ने, खाद्य सुरक्षा र प्रतिस्पर्धी क्षमता विकास गर्ने (अनुमानित लागत, रु. २०० करोड)					
१	सघन बाली प्रणाली अपनाउन प्रोत्साहन गर्न प्रचार प्रशार समाग्री तयार गरि तालिम प्रदान गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदार र विश्वविध्यालय	अल्पकालीन	तालिम प्राप्त कृषकहरुको संख्या बृद्धि भएको हुने ।
२	सिञ्चित क्षेत्रको विस्तारसंगै सघन बाली प्रणाली अपनाउन प्रोत्साहन गर्ने,	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	सिञ्चित कृषि क्षेत्रको बिस्तार भएको हुने ।
३	उच्च मुल्यका बाली पहिचान र प्रवर्द्धन गर्ने	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदार र विश्वविध्यालय	अल्पकालीन	बालिको पहिचान भई, कृषकहरुलाई मुल्य श्रृखलाको बारेमा जानकारी प्राप्त भएको हुने ।
३	जलवायु उत्थानशील नमुना गाँउ र कृषि प्रणाली लागु गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	स्थानीय तह र बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	४० वटा स्थानीय तहमा जलवायु उत्थानशील नमुना गाँउ र कृषि प्रणाली लागु भएको हुने ।
४	कृषि प्रविधि र गुणस्तरीय सेवामा पहुँच बढाउने।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय	कृषि सामाग्री कम्पनि लिमिटेड, स्थानीय तह, बिकास साझेदार र विश्वविध्यालय	अल्पकालीन	कृषि प्रविधि र गुणस्तरीय सेवाका बारेमा अध्ययन प्रतिवेदन तयार हुने ।
५	प्रदेश स्तरीय सिंचाइ आयोजनाहरु सञ्चालन गर्ने ।	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, संघीय मन्त्रालय, स्थानीय र निजीक्षेत्र	दिर्घकालीन	वर्ष भरि सिंचित हुने खेतको क्षेत्रफल बृद्धि भएको हुने ।

रणनीति १.१० कृषि आधुनिकरणका लागि AI लगायतका प्रविधि प्रयोग, प्रवर्द्धन, प्रसार (अनुमानित लागत, रु. ३ करोड)

१	कृषकहरूले Agro-Met Advisory मार्फत नियमित जानकारी प्राप्त गर्ने ।	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्	स्थानीय तह, बिकास साझेदार, दुर संचार र वश्वविध्यालय	अल्पकालीन	Agro-Met Advisory नियमित प्राप्त गरेको हुने ।
कृषि तथा खाद्य सुरक्षा: कुल अनुमानित लागत (रु ४५३८ करोड)					अक्षरूपी: ४५ अर्ब ३८ करोड

२.४.२. वन, जैविक विविधता तथा जलाधार संरक्षण

नेपालको कुल क्षेत्रफलको ४४.७४ प्रतिशत भु-भाग वनजङ्गलले ढाकेको छ । यस मध्ये मधेश प्रदेशमा ४.३८ प्रतिशत वन क्षेत्र रहेको छ । प्रदेशको कूल क्षेत्रफलको २४.७८ प्रतिशत वन क्षेत्र छ जस मध्ये ५३३ वटा सामुदायिक वनले २९ प्रतिशत, १७ वटा साझेदारी वनले १८ प्रतिशत, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु आरक्षण ३.७२ प्रतिशत क्षेत्रफल ओगटेको छ । प्रदेशमा १२ वटा धार्मिक वन, १ वटा चक्ला वन, विपन्नका लागि कबुलियत वन र निजी वन १०२४ वटाको ६८०.७६ हेक्टर रहेका छन् । यी बाहेक सागरनाथ वन विकास परियोजनाको वन क्षेत्र १३१६६.१५ हेक्टर समेत मधेश प्रदेशमा पर्दछ साथै सरकारले धनुषाधाम वन संरक्षण क्षेत्र पनि घोषणा गरेको छ । चुरे शिवालिक पर्वत श्रृंखलाको २०६,३१५ हेक्टर भु-भाग यस प्रदेशमा पर्दछ । चुरे भावर तथा मधेशको एकिकृत संरचना र विकास गर्न संघीय सरकारले राष्ट्रपति चुरे तराई मधेश संरक्षण विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ । मधेशमा वनक्षेत्र उत्तरमा रहेको र अधिकांश जनसंख्या दक्षिणमा रहेकोले वनक्षेत्रमा दक्षिणका जनताको पहुँच न्यून छ । प्रदेशमा नदी उकास जग्गा ७.५ प्रतिशत रहेको छ । तसर्थ मधेश प्रदेश निजी र सार्वजनिक जग्गामा कृषि-वन प्रणालीको सम्भावना ज्यादै बढी छ ।

प्राकृतिक संवेदनशिलता र अदूरदर्शी मानवीय क्रियाकलापबाट चुरेमा भइरहेको विनाशले तल्लो तटीय क्षेत्रमा आउने बाढीबाट तराइको कृषि भूमिको व्यापक कटान र डुबान हुने गएको छ । चुरे विनाशले यस प्रदेशमा जल संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न तथा मरुभूमिकरण हुनबाट रोक्ने प्रयासमा चुनौती दिएको छ । चुरे क्षेत्रको अत्याधिक र अव्यवस्थित दोहनका कारण निम्त्याइएको विनाशले प्राकृतिक विपद्को घटनामा लगातार वृद्धि भइरहेको छ र कृषिमा प्रत्यक्ष नकारात्मक प्रभाव पर्दै गएको छ । जलवायु परिवर्तनका कारण तापक्रम वृद्धि हुँदा डढेलोका घटना बढेको र बढ्दै जाने आकलन गरिएको छ । मिचाहा प्रजातिको विस्तारले वन्य जन्तुको मुख्य आहार र बासस्थान ढाकिदिएको छ । यी समस्याहरूलाई समाधान गर्न राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति २०७६ ले जलवायु उत्थानशील पारिस्थितिकीय प्रणालीको विकास गरी दिगो वातावरणीय सेवाहरूको सुनिश्चितता गर्ने नीति लिएको छ । नीतिलाई मूलप्रवाहीकरण गरी कार्यन्वयनमा ल्याउन यस प्रदेशले निम्न अनुसारको रणनीतिक कार्ययोजना तर्जुमा गरेको छ ।

२.४.२.१ वन, जैविक विविधता तथा जलाधार संरक्षण सम्बन्धी रणनीति

२.१ विद्यमान वनले ढाकेको क्षेत्रफल कायम राख्न, वन क्षेत्रको खण्डीकरण, वन क्षेत्रको क्षयीकरण रोक्न र भू-उपयोग परिवर्तनलाई निरुत्साहीत गर्ने नीति अंगिकार गर्ने

२.२ वन सम्बर्द्धनमा आधारित वनको दिगो व्यवस्थापन गरी वन पैदावार उत्पादन र कार्वन सञ्चिति अभिवृद्धि गर्ने ।

२.३ जलवायु उत्थानशील पारिस्थितिकीय प्रणालीको प्रवर्द्धन गर्न

२.४ वन डढेलोको रोकथाम र व्यवस्थापन गर्ने

२.५ एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन गर्ने

२.६ रैथाने प्रजातीको संरक्षण तथा मिचाहा प्रजाति नियन्त्रण गर्ने

२.७ नीजि, सार्वजनिक तथा नदी उकास जग्गामा वन तथा कृषि वन विकास र विस्तार गर्ने

मधेश प्रदेशमा वन, जैविक विविधता तथा जलाधार संरक्षण क्षेत्रको चुनौतिहरुको सामना गर्न ७ वटा रणनीति र २९ वटा क्रियाकलाप तय गरिएको छ र १० अर्ब ६० करोड कुल अनुमानित लागत प्रक्षेपण गरि विस्तृत विवरण तालिका २.४.२.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालीका २.४.२.२ वन, जैविक विविधता तथा जलाधार संरक्षण सम्बन्धी रणनीतिक क्रियाकलाप

क्र.सं.	क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय		समय सिमा अल्पकालीन (१-३ वर्ष) मध्यकालीन (३-५ वर्ष) दिर्घकालीन (६-१० वर्ष)	सुचाङ्क
		मुख्य निकाय	सहयोगी निकाय		
रणनीति २.१ विद्यमान वनले ढाकेको क्षेत्रफल कायम राख्न, वन क्षेत्रको खण्डीकरण, वन क्षेत्रको क्षयीकरण रोक्न र भू-उपयोग परिवर्तनलाई निरुत्साहीत गर्ने नीति अंगिकार गर्ने (अनुमानित लागत, रु.१० करोड)					
१	प्रदेशको भू-उपयोग नीति अनुसार वन क्षेत्र कायम गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह, निजीक्षेत्र, उपभोक्ता समुह	दिर्घकालीन	भू-उपयोग नीतिमा हालको वनक्षेत्र घट्न नदिने सुनिश्चित भएको हुने ।
२	सार्वजनिक, खाली, पर्ति जग्गा, बाँझो वन पाखा, सडक तथा नदी किनारका र नदी उकास क्षेत्रमा बहुउपयोगी वन, वनस्पति, जडीबुटी तथा फलफुल बृक्षारोपण गरी हरित रोजगारि श्रृजना गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह, निजीक्षेत्र, उपभोक्ता समुह, विकास साझेदार	दिर्घकालीन	हरित रोजगारिको श्रृजना भएको हुने ।

३	वन क्षेत्रको अतिक्रमण रोक्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय	दिर्घकालीन	वन क्षेत्रको अतिक्रमण रोकिएको हुने ।
रणनीति २.२ वन सम्बर्द्धनमा आधारित वनको दिगो व्यवस्थापन गरी वन पैदावार उत्पादन र कार्वन सञ्चिति अभिवृद्धि गर्ने । (अनुमानित लागत, रु.२०० करोड)					
१	वनको किसिम, अवस्था, पहुँच र व्यवस्थापन प्रणाली आधारमा नक्सांकन सहितको तथ्यांक विवरण तयार गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	समुदाय, विकास साझेदार निकाय	अल्पकालीन	तथ्यांक तयार भएको हुने ।
२	वन सम्बर्द्धनमा आधारित दिगो वन व्यवस्थापन कार्ययोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	समुदाय, विकास साझेदार निकाय	दिर्घकालीन	५०% वन क्षेत्र व्यवस्थापन भएको हुने ।
३	वन व्यवस्थापनका लागि सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	समुदाय, विकास साझेदार निकाय	दिर्घकालीन	सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास भएको हुने ।
४	निजी तथा कृषि वन विकास प्रवर्द्धन गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह, समुदाय, विकास साझेदार निकाय	दिर्घकालीन	निजी तथा कृषि वनको विस्तार भएको हुने ।
रणनीति २.३ जलवायु उत्थानशील पारिस्थितिकीय प्रणालीको प्रवर्द्धन गर्ने (अनुमानित लागत, रु.१०० करोड)					
१	महत्वपूर्ण पारिस्थितिकीय प्रणाली पहिचान, वातावरणीय जोखिमको मूल्याङ्कन गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह, समुदाय, विकास साझेदार निकाय, वन विज्ञान अध्ययन संस्थान	अल्पकालीन	प्रतिवेदन तयार भएको हुने ।
२	महत्वपूर्ण पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको व्यवस्थापन गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह, समुदाय, विकास साझेदार निकाय, वन विज्ञान अध्ययन संस्थान	दिर्घकालीन	पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको व्यवस्थापन भएको हुने ।
३	पर्यापर्यटन र हरित उद्यम प्रवर्द्धन गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	उद्योग वाणिज्य तथा पर्यटन मन्त्रालय, स्थानीय तह, समुदाय, विकास साझेदार निकाय	दिर्घकालीन	वन व्यवस्थापनाबाट हरित रोजगारी बढेको हुने ।

४	संरक्षित क्षेत्रका व्यवस्थापन योजनामा जलवायु अनुकूलन सम्बन्धी कार्यक्रम समावेश गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	पर्सा राष्ट्रिय निकुन्ज	अल्पकालीन	अनुकूलनका कार्यक्रमहरु समावेश भएको हुने ।
५	सागरनाथमा वन विकास परियोजनामा फ्लोरल बैंकको स्थापना गरी जिन संरक्षण गर्ने ।	सागरनाथमा वन विकास परियोजनामा	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वन विज्ञान अध्ययन संस्थान	मध्यकालीन	बैंकको स्थापना भएको हुने ।
रणनीति २.४ वन डढेलोको रोकथाम र व्यवस्थापन गर्ने (अनुमानित लागत, रु.१०० करोड)					
१	डढेलो रोकथाम, नियन्त्रण र व्यवस्थापन योजना तयारी र कार्यान्वयन गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह तथा उपभोक्ता समुह, सुरक्षा निकाय	दिर्घकालीन	कार्ययोजना तयार भई कार्यान्वयन भएको हुने ।
२	वन डढेलोबाट हुन सक्ने क्षति पूर्तिको लागि विमा लागु गर्न कार्यविधि तयार गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय र मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय	अल्पकालीन	कार्यविधि तयार भएको हुने ।
३	आगलागी नियन्त्रणको लागि र्यापिड रेस्पान्स टिमको गठन गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह, उपभोक्ता समुह, सुरक्षा निकाय	अल्पकालीन	टिम गठन भई कार्य संचालनमा आएको हुने ।
४	वनमा रहेको प्रज्वलनशिल पदार्थको व्यवस्थापन गर्न वायो-फ्यूल बनाउन अनुदान सहूलियत दिने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह, उपभोक्ता समुह, बिकास साझेदारहरु	मध्यकालीन	उधमको विकास भएको हुने ।
५	मानव(वन्यजन्तु द्वन्द्व व्यवस्थापनमा विशेष जोड दिने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह ,साझेदार संघ संस्थाहरु डिभिजन वन कार्यालय, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह	दिर्घकालीन	वन्यजन्तु द्वन्द्व व्यवस्थापन भएको हुने

रणनीति २.५ एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन गर्ने (अनुमानित लागत, रु.३०० करोड)					
१	चुरे लगायत संवेदनशील जलाधारको पहिचान गरी व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह, उपभोक्ता समुह, बिकास साझेदारहरु	अल्पकालीन	योजना तयार भएको हुने ।
२	जलाधारको व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयन गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह, उपभोक्ता समुह, बिकास साझेदारहरु	दिर्घकालीन	जलाधारको एकीकृत व्यवस्थापन भएको हुने ।
३	चुरे संरक्षण ऐन ल्याउन पहल गर्ने ।	सँघिय वन तथा वातावरण मन्त्रालय	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	अल्पकालीन	ऐन तयार भएको हुने ।
४	शहरी जलाधारको व्यवस्थापन योजना तयार गर्ने ।	स्थानीय तह	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	अल्पकालीन	१३६ वटा पालिकामा योजना तयार भएको हुने ।
५	शहरी जलाधार व्यवस्थापन योजनाको कार्यान्वयन गर्ने ।	स्थानीय तह	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	दिर्घकालीन	सबै पालिकामा कार्यान्वयन भएको हुने ।
रणनीति २.६ रैथाने प्रजातीको संरक्षण तथा मिचाहा प्रजाति नियन्त्रण गर्ने (अनुमानित लागत, रु.५० करोड)					
१	मिचाहा तथा रैथाने प्रजातिको पहिचान गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह, उपभोक्ता समुह, बिकास साझेदारहरु, विश्वविद्यालय	अल्पकालीन	प्रतिवेदन तयार भएको हुने ।
२	रैथाने प्रजातिको प्रवर्द्धन गर्दै मिचाहा प्रजाति निर्मुल गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह, उपभोक्ता समुह, बिकास साझेदारहरु	दिर्घकालीन	वन व्यवस्थापन कार्ययोजनामा उल्लेख गरि कार्यान्वयन भएको हुने ।
३	मिचाहा प्रजातिको निर्मुलन गर्दा प्राप्त वायोमासको सदुपयोग गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह, उपभोक्ता समुह, बिकास साझेदारहरु, विश्वविद्यालय	दिर्घकालीन	हरित रोजगारिको श्रृजना तथा वन सम्बर्धन भएको हुने ।
रणनीति २.७ नीजि, सार्वजनिक तथा नदी उकास जग्गामा वन तथा कृषि वन विकास र विस्तार गर्ने (अनुमानित लागत, रु.३०० करोड)					

१	सार्वजनिक तथा नदी उकास जग्गा एकिन गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय र स्थानीय तह	अल्पकालीन	प्रतिवेदन तयार भएको हुने ।
२	सार्वजनिक तथा नदी उकास जग्गा उपयोग गर्ने कानूनी संरचना तयार गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, मुख्यमन्त्रि कार्यालय र स्थानीय तह	अल्पकालीन	कानूनी संरचना तयार भएको हुने ।
३	प्रतिवेदनको आधारमा वन तथा कृषि वन विस्तार गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय र स्थानीय तह	दिर्घकालीन	सार्वजनिक तथा नदी उकास जग्गाको व्यवस्थापन भई हरित रोजगारि बृद्धि भएको हुने ।
४	निजी जग्गामा वन तथा कृषि वन विकास प्रवर्द्धन गर्न सहयोग गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह, कृषक, निजीक्षेत्र, विकास साझेदार	दिर्घकालीन	निजी जग्गामा वन र कृषि वनको बृद्धि भएको हुने ।
वन, जैविक विविधता तथा जलाधार संरक्षण: कुल अनुमानित लागत (रु १०६० करोड)					अक्षरुपी: १० अर्ब ६० करोड

२.४.३. जलस्रोत तथा उर्जा

मधेश प्रदेशमा जलविद्युत उत्पादनको सम्भावना न्यून रहेको छ तर वैकल्पिक ऊर्जाको रूपमा सौर्य ऊर्जाको संभावना भने राम्रो छ । यस प्रदेशको ऊर्जा माग हालसम्म राष्ट्रिय प्रसारण मार्फत विद्युत ऊर्जाका रूपमा आपूर्ति भइरहेको छ । तराई क्षेत्रमा वर्षातको समयमा डुवान हुने र सुख्खा समयमा पानीको अभाव हुने समस्या रहेको छ । तेश्रो राष्ट्रिय निर्धारित योगदान प्रतिवेदन २०२५ अनुसार सन् २०३० सम्ममा करिब १,४०३१ मेगावाट र २०३५ सम्म २८,५०० विद्युतीय स्वच्छ ऊर्जाको उत्पादन गर्ने, जसको १०-१५ प्रतिशत हिस्सा सूक्ष्म तथा साना जलविद्युत्, सौर्य, वायु र जैविक उर्जाको हुने लक्ष्य लिएको छ र सन् २०३० सम्ममा कुल ऊर्जा मागको १५ प्रतिशत हिस्सा स्वच्छ ऊर्जा स्रोतबाट प्राप्त हुने आँकलन गरिएको छ । मधेश प्रदेशमा व्यवसायिक रूपमा उपयोगमा नआउने खाली जमिन र नदी उकास क्षेत्रमा उपकरण जडान गरी कम्तीमा २०३५ सम्म ३५० मेगावाट सौर्य ऊर्जा उत्पादन गर्न सकिने सम्भावना आकलन गरिएको छ । सबै घरमा बिजुली पुर्याउने लक्ष्यको सन्दर्भमा ग्रिड पुर्याउन नसक्ने घरको लागि सौर्य ऊर्जा राम्रो अवसर हो । सौर्य ऊर्जाको प्रयोग कृषि क्षेत्रलगायत खाना पकाउन वैकल्पिक सौर्य चुलो र टुकी प्रकाशको प्रचुर सम्भावना छ । मधेश सरकारले २०८५/८६ सम्म विद्युतको पहुँच ९९.५ प्रतिशत घरपरिवारमा पुर्याउने, खाना पकाउनको लागि स्वच्छ इन्धन प्रयोग गर्ने परिवार हालको ३०.२७ प्रतिशतबाट बढाएर ६० प्रतिशत पुर्याउने लक्ष्य लिएको छ । प्रदेशको सोही लक्ष्य र न्यून कार्वन उर्जाको उत्पादनलाई प्रवर्द्धन गर्दै राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति २०७६ ले लिएको मार्गदर्शनलाई साकार पार्न प्रदेशले निम्नानुसारको रणनीतिक कार्ययोजना तर्जुमा गरेको छ ।

२.४.३.१. जलस्रोत तथा उर्जा सम्बन्धी रणनीति

- ३.१ पानीको उपलब्धता कम भएको र सुख्खापन धेरै भएको क्षेत्रमा पानीको संचिति तथा किफायती प्रयोग विधिहरूको प्रवर्द्धन गर्ने
- ३.२ भूमिगत जलस्रोतको पुनर्भरण एवं बहुउपयोग गर्ने
- ३.३ नवीकरणीय उर्जाको उत्पादन तथा प्रयोग बढाउने
- ३.४ नवीकरणीय उर्जाको प्रवर्द्धन गर्ने

मधेश प्रदेशमा जलस्रोत तथा उर्जा क्षेत्रको चुनौतिहरूको सामना गर्न ४ वटा रणनीति र १६ वटा क्रियाकलाप तय गरिएको छ र ४८ अर्ब ५० करोड कुल अनुमानित लागत प्रक्षेपण गरि विस्तृत विवरण तालिका २.४.३.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालीका २.४.३.२. जलस्रोत तथा उर्जा सम्बन्धी रणनीतिक क्रियाकलाप

क्र.सं.	क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय		समय सिमा अल्पकालीन (१-३ वर्ष) मध्यकालीन (३-५ वर्ष) दिर्घकालीन (६-१० वर्ष)	सुचाङ्क
		मुख्य निकाय	सहयोगी निकाय		
रणनीति ३.१ पानीको उपलब्धता कम भएको र सुख्खापन धेरै भएको क्षेत्रमा पानीको सञ्चिति तथा किफायती प्रयोग विधिहरूको प्रवर्द्धन गर्ने (अनुमानित लागत, रु.१०० करोड)					
१	पोखरी संरक्षण तथा सम्बर्द्धनको लागि नीतिगत व्यवस्था गर्ने ।	ऊर्जा,सिंचाइ तथा खानेपानी मन्त्रालय	स्थानीय तह	अल्पकालीन	नीति तथा कानूनी संरचना तर्जुमा भएको हुने ।
२	मौसम पूर्वानुमान पद्धतिको विकास गरी नियमित मौसमको पूर्वानुमान प्रतिवेदन प्रसार गर्ने ।	ऊर्जा,सिंचाइ तथा खानेपानी मन्त्रालय	जल तथा मौसम विज्ञान कार्यालय , सूचना संचार मन्त्रालय	अल्पकालीन	मौसमको पूर्वानुमान प्रतिवेदन प्रसार बृद्धि भएको हुने ।
३	आकाशे पानी सङ्कलन तथा भण्डारण (RAIN Water Harvesting) सहयोग गर्ने ।	ऊर्जा,सिंचाइ तथा खानेपानी मन्त्रालय	स्थानीय तह, निजीक्षेत्र, बिकास साझेदारहरू, कृषक	निरन्तर	घरधुरी स्तरमा RAIN Water Harvesting भई उपयोग भएको हुने ।

रणनीति ३.२ भूमिगत जलस्रोतको पुनर्भरण एवं बहुउपयोग गर्ने (अनुमानित लागत, रु.२५० करोड)					
१	चुरे तथा भावर क्षेत्रमा संरक्षण पोखरी तथा बाँध लगाई जलासय निर्माण गर्ने ।	ऊर्जा, सिंचाइ तथा खानेपानी मन्त्रालय	वन तथा वतावरण मन्त्रालय, स्थानीय तह, निजीक्षेत्र, बिकास साझेदारहरू, कृषक	दिर्घकालीन	जलासयको संख्या बृद्धि भएको हुने।
२	जलाशयको पानीको बहु-उपयोग गर्ने (माछा पालन, पर्यापर्यटन तथा सिंचाई आदि) ।	ऊर्जा,सिंचाइ तथा खानेपानी मन्त्रालय	वन तथा वतावरण मन्त्रालय,स्थानीय तह, निजीक्षेत्र, बिकास साझेदारहरू, कृषक	दिर्घकालीन	रोजगारिको बृद्धि भएको हुने ।
रणनीति ३.३ नवीकरणीय उर्जाको उत्पादन तथा प्रयोग बढाउने (अनुमानित लागत, रु.२५०० करोड)					
१	सौर्य ऊर्जाको विकासका लागि आवश्यक नीति तर्जुमा गर्ने।	ऊर्जा,सिंचाइ तथा खानेपानी मन्त्रालय	स्थानीय तह, निजीक्षेत्र	अल्पकालीन	नीति तर्जुमा भएको हुने ।
२	सौर्य ऊर्जा उत्पादन गर्ने ।	ऊर्जा,सिंचाइ तथा खानेपानी मन्त्रालय	स्थानीय तह, निजीक्षेत्र	दिर्घकालीन	३५० मेगावाट सौर्य ऊर्जा उत्पादन भएको हुने ।
३	उद्योग संचालनमा सौर्य ऊर्जाको प्रयोगलाई प्रोत्साहन दिने ।	ऊर्जा,सिंचाइ तथा खानेपानी मन्त्रालय	निजीक्षेत्र, वैक्लपिक उर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र, विकास साझेदार	दिर्घकालीन	जीवाश्म इन्धनको प्रयोगमा कमी आएको हुने।
५	Hydraulic Ramp Pump को प्रयोग गर्न सहयोग गर्ने ।	ऊर्जा,सिंचाइ तथा खानेपानी मन्त्रालय	स्थानीय तह, निजीक्षेत्र, बिकास साझेदारहरू	दिर्घकालीन	नदि किनारको घरधुरीमा प्रयोग भएको हुने।
रणनीति ३.४ नवीकरणीय उर्जाको प्रवर्द्धन गर्ने (अनुमानित लागत, रु.२००० करोड)					
१	समुदायले व्यवस्थापन गर्ने कृषि जमिनमा सिंचाई गर्न सौर्य पम्प प्रणालीलाई विस्तार गर्ने ।	ऊर्जा,सिंचाइ तथा खानेपानी मन्त्रालय	संघीय सरकार	दिर्घकालीन	१३६ वटा सौर्य पम्प सञ्चालनमा आएको हुने ।
२	समुदायलाई सोलार प्यानल, इन्भर्टर तथा पानी तान्ने पम्प खरीदमा लाने खर्चमा अनुदान दिने ।	ऊर्जा,सिंचाइ तथा खानेपानी मन्त्रालय	संघीय सरकार	दिर्घकालीन	लाभग्राही कृषकहरूको संख्यामा बृद्धि हुने ।

३	घरायसी प्रयोजनको लागि विद्युतीय चुलो खरिदमा सुबिधा उपलब्ध गराउने ।	ऊर्जा,सिंचाइ तथा खानेपानी मन्त्रालय	संघीय सरकार	दिर्घकालीन	१,००,००० घरधुरीहरूले सुबिधा प्राप्त गरेको हुने ।
४	बायोग्यास प्लान्ट स्थापना गर्न अनुदान दिने ।	ऊर्जा,सिंचाइ तथा खानेपानी मन्त्रालय	संघीय सरकार	दिर्घकालीन	१,५०,००० घरेलु बायोग्यास प्लान्ट स्थापना भएको हुने ।
५	फोहोरबाट बायोग्यास उत्पादनको लागि विद्यालय तथा अस्पतालमा परीक्षण गर्ने; परीक्षणको नतिजा प्रचार प्रसार गरी विस्तार गर्ने ।	ऊर्जा,सिंचाइ तथा खानेपानी मन्त्रालय	संघीय सरकार, स्थानीय तह, निजीक्षेत्र र बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	१३६ वटा पालिकाहरूमा संचालनमा आएको हुने ।
६	स्थानीय हाट-बजारबाट उत्पादित फोहोरबाट बायोग्यास उत्पादन तथा प्रयोग गरि विस्तार गर्ने ।	ऊर्जा,सिंचाइ तथा खानेपानी मन्त्रालय	संघीय सरकार, स्थानीय तह, निजीक्षेत्र र बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	१३६ वटा पालिकाहरूमा सञ्चालनमा आएको हुने ।
७	माटो तथा फलामबाट निर्मित सुधारिएको चुलो निर्माण गर्न आर्थिक अनुदान दिने ।	ऊर्जा,सिंचाइ तथा खानेपानी मन्त्रालय	संघीय सरकार, स्थानीय तह, निजीक्षेत्र र बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	१,००,००० वटा संकटासन्न घरधुरी लाभान्वित भएको हुने ।
जलस्रोत तथा उर्जा: कुल अनुमानित लागत (रु ४८५० करोड)					अक्षरुपी: ४८ अर्ब ५० करोड

२.४.४ ग्रामीण र शहरी बसोबास

सन् २०५० सम्म बिश्वको शहरी जनसंख्या झण्डै दोब्बर हुने अनुमान गरिएको सन्दर्भमा एक्काइसौं शताब्दीमा शहरीकरण सर्वाधिक परिवर्तनशिल प्रवृत्ति बन्ने आँकलन गरिएको छ । नेपालमा संघीयता लागु भए पश्चात शहरी बसोबास बढ्दो क्रममा रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०७८ का अनुसार नगरपालिकामा बस्ने जनसंख्या ६६.१७ प्रतिशत पुगेको छ, भने गाउँपालिकामा ३३.८३ प्रतिशत जनसंख्या बस्दछन् । मधेश प्रदेशमा शहरीकरण क्रमश विस्तार भइरहेको छ । प्रदेशको दुईतिहाइ भन्दा बढी जनसंख्या नगरपालिका क्षेत्रमा बसोबास गर्दछन् । प्रदेशको जनसंख्या २०६८-२०७८ मा १३.१४ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । यसको मुख्य कारण नेपालको पहाडी क्षेत्रबाट तराईमा बसाइँसराइ गर्ने प्रवृत्ति हो । ग्रामीण तथा शहरी क्षेत्रको श्रेणिगत वर्गिकरण, २०८० अनुसार शहरी तथा शहरोन्मुख जनसंख्या १९.९ प्रतिशत रहेको छ जुन ७ वटा प्रदेश मध्ये उच्च हो । मधेश प्रदेशमा ८३ वडाहरू ग्रामीण, २१७ वडाहरू शहरी र ९७१ वडाहरू शहरोन्मुख रहेका छन् । बढ्दो जनसंख्या, आन्तरिक र बाह्य बसाइँसराइका कारण अव्यवस्थित शहरीकरण, खुला पार्कहरूको अभाव, अस्तव्यस्त शहरी यातायात प्रणाली, पर्याप्त खानेपानी र सरसफाइको अभाव समस्याका रूपमा रहेका छन् । शहरीकरण व्यवस्थित नहुँदा कृषि भूमि खण्डीकरण र संकुचित हुँदै गएको छ । ग्रामीण क्षेत्रमा स्थानीय परिवेश सुहाउँदो

पूर्वाधारको विकास र सहज किसिमको सेवाको विस्तार गर्न नसके शहरी र ग्रामीण जनसंख्याका सेवा सुविधामा पहुँच तथा जिवनस्तरमा अझ धेरै असमानता आउने देखिन्छ ।

जलवायु परिवर्तनको प्रभावले गर्दा शहरी तथा ग्रामिण वस्तीहरूले चुनौतिको सामना गर्न परिरहेको छ र त्यसमा पनि वातावरणीय र मानवीय असरहरू शहरमै केन्द्रित भएका छन्, जसले गर्दा शहरमा आवास, पूर्वाधार, आधारभूत सेवा, खाद्य सुरक्षा, स्वास्थ्य, शिक्षा, मर्यादित रोजगार, सुरक्षा र प्राकृतिक स्रोतमा दिगोपनाको दृष्टिले ठूलो चुनौति रहेको छ । यी समस्याहरूलाई संवोधन गर्न सुरक्षित, दिगो र उत्थानशील बसोबास र पूर्वाधार विकास गरी जलवायुमैत्री गाउँ र शहर निर्माण गर्ने नीतिको सफल कार्यान्वयनका लागि यस प्रदेशले निम्नानुसारको कार्ययोजना तर्जुमा गरेको छ ।

२.४.४.१. ग्रामिण र शहरी बसोबास सम्बन्धी रणनीति

- ४.१ जलवायु परिवर्तन जोखिम विश्लेषणको आधारमा ग्रामिण र शहरी बसोबास व्यवस्थित गर्ने
- ४.२ शहरी तथा ग्रामिण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने समुदायहरूको जलवायु जन्य जोखिम न्यूनिकरण गर्न जलवायु अनुकूलन कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने
- ४.३ वस्ती विकास योजनामा न्यून कार्वन उत्सर्जन प्रविधि एवं अनुकूलन कार्यहरू समावेश गर्ने
- ४.४ प्रकृतिमा आधारित समाधान मार्फत अनुकूलन क्षमता विकास गर्ने

मधेश प्रदेशमा ग्रामीण र शहरी बसोबास क्षेत्रको चुनौतिहरूको सामना गर्न ४ वटा रणनीति र १२ वटा क्रियाकलाप तय गरिएको छ र ८ अर्ब २३ करोड कुल अनुमानित लागत प्रक्षेपण गरि विस्तृत विवरण तालिका २.४.४.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालीका २.४.४.२. ग्रामिण र शहरी बसोबास सम्बन्धी रणनीतिक क्रियाकलाप

क्र.सं.	क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय		समय सिमा अल्पकालीन (१-३ वर्ष) मध्यकालीन (३-५ वर्ष) दिर्घकालीन (६-१० वर्ष)	सुचाङ्क
		मुख्य निकाय	सहयोगी निकाय		
रणनीति ४.१ जलवायु परिवर्तन जोखिम विश्लेषणको आधारमा ग्रामिण र शहरी बसोबास व्यवस्थित गर्ने (अनुमानित लागत, रु.६८ करोड)					
१	जोखिम तथा अव्यवस्थित बसोबासलाई व्यवस्थित गर्न गुरुयोजना तयार गर्ने ।	स्थानीय तह	भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय; भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	दिर्घकालीन	१३६ वटा पालिकाले निर्माण गरेको हुने ।

२	प्रदेश भित्र रहेका वस्तिहरुको जोखिम नक्साङ्कन गर्ने ।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	सथानिय तह, मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय	अल्पकालीन	वस्तिहरुको जोखिम नक्साङ्कन भएको हुने ।
३	एकिकृत वस्ती विकास योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने ।	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	सथानिय तह, मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय	दिर्घकालीन	योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन भएको हुने ।
रणनीति ४.२ शहरी तथा ग्रामिण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने समुदायहरुको जलवायु जन्य जोखिम न्यूनिकरण गर्न जलवायु अनुकूलन कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने (अनुमानित लागत, रु. ५०० करोड)					
१	स्थानीय तहमा जलवायु परिवर्तनको जोखिममा रहेको समुदाय पहिचान गरी स्थानीय अनुकूलन योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने ।	स्थानीय तह	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	दिर्घकालीन	१३६ वटा पालिकाले तर्जुमा र कार्यान्वयन गरेको हुने ।
२	जोखिममा परेका समुदाय, व्यक्ति वा परिवारलाई वैकल्पिक आय आर्जनको क्रियाकलापमा सम्लग्न गराउने ।	स्थानीय तह	वन तथा वातावरण मन्त्रालय; स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय; गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	दिर्घकालीन	१३६ स्थानीय तहमा संचालन भएको हुने ।
रणनीति ४.३ वस्ती विकास योजनामा न्यून कार्वन उत्सर्जन प्रविधि एवं अनुकूलन कार्यहरु समावेश गर्ने (अनुमानित लागत, रु. २५० करोड)					
१	शहरी क्षेत्रमा नया सडक निर्माण गर्दा पैदल मार्ग र साईकल लेनको व्यवस्था गर्ने ।	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	स्थानीय तह	दिर्घकालीन	२०० कि.मि. साईकल लेन तयार भएको हुने ।
२	घर निर्माण गर्दा पानीको किफायती प्रयोग र पुनः प्रयोग गर्ने योजना समावेश गर्ने ।	स्थानीय तह	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	दिर्घकालीन	७७ वटा स्थानीय तहमा लागु भएको हुने ।

३	सहरी क्षेत्रको घरमा अनिवार्य सेप्टी ट्यांकी निर्माण गर्ने ।	स्थानीय तह	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	दिर्घकालीन	७७ वटा स्थानीय तहमा अनिवार्य सेप्टी ट्यांकी प्रयोग भएको हुने ।
४	नयाँ बन्ने शहरी विकास योजनामा निजि आवास र निश्चित भूभाग हरियाली प्रवर्द्धनको लागि छुट्याउने ।	स्थानीय तह	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय	दिर्घकालीन	योजनामा उल्लेख भई कार्यन्वयन भएको हुने ।
५	प्रत्येक स्थानीय तहमा कम्तीमा एक वन-उद्यान स्थापना गरी हरियाली प्रवर्द्धन गर्ने ।	स्थानीय तह	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	दिर्घकालीन	१३६ स्थानीय तहमा वन उद्यान स्थापना भएको हुने ।
रणनीति ४.४ प्रकृतिमा आधारित समाधान मार्फत अनुकूलन क्षमता विकास गर्ने (अनुमानित लागत, रु.५ करोड)					
१	शहरी क्षेत्रको घर-आँगन तथा कौसीमा विरुवा रोपन गर्न विरुवा तथा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने ।	स्थानीय तह	वन तथा वातावरण मन्त्रालय र बिकास साझेदार हरू	मध्यमकालीन	७७ वटा स्थानीय तहमा लागु भएको हुने ।
२	शहरको खाली क्षेत्र तथा सडक किनारमा वृक्षारोपण गर्ने र संरक्षण गर्ने ।	स्थानीय तह	वन तथा वातावरण मन्त्रालय र बिकास साझेदार हरू	अल्पकालीन	७७ वटा स्थानीय तहमा लागु भएको हुने ।
ग्रामिण र शहरी बसोबास: कुल अनुमानित लागत (रु ८२३ करोड)					अक्षरूपी: ८ अर्ब २३ करोड

२.४.५. उद्योग, यातायात तथा भौतिक पूर्वाधार

उद्योग विभागको २०७९-८० को तथ्यांक अनुसार मुलुकभर ६,५८,८६२ वटा लघु, घरेलु तथा साना उद्योगहरू रहेकोमा मधेश प्रदेशमा १८ प्रतिशत उद्योग रहेका छन् । औद्योगिक नगर वीरगंज यसै प्रदेशमा छ । वीरगंज-पथलैया कोरिडोरमा धेरै ठुला उद्योगहरू संचालित छन् । कृषिमा आधारित उद्योगका कच्चा पदार्थ उत्पादनका लागि प्रचुर उर्वर जग्गा उपलब्ध छ । निकासी र निर्यात व्यापारका लागि छोटो दुरीमा भारतीय बजार उपलब्ध छ । रेल्वे लगायत स्थल तथा हवाई यातायात परिवहन संजाल उपलब्ध छ । यस प्रदेशमा आर्थिक रूपले सकृय जनसंख्या बढी छ ।

मागअनुरूप ऊर्जा तथा विभिन्न कच्चा पदार्थको आपूर्ति कम हुनुका साथै प्रतिस्पर्धी मूल्यमा गुणस्तरीय वस्तुहरूको उत्पादन हुन नसक्नु समस्या रहेको छ । उद्योगहरूको क्षमताको ५४.२५ प्रतिशत मात्र सञ्चालनमा रहेका छन् । उद्योगका लागि आवश्यक जग्गा उपलब्धता सहज बनाउने र उद्योग दर्ता र नियमन प्रभावकारी बनाउन सकिएको छैन । फलफूल तथा तरकारी बालीमा आधारित उद्योग, जडिबुटी प्रशोधन केन्द्र, प्राङ्गारिक मल उत्पादन, बन्द भएका कलकारखाना पुनः संचालन, शीत भण्डारको निर्माण आदि अवसर विद्यमान छन् । प्रस्तावित निजगढ अन्तर्राष्ट्रिय बिमानस्थल र निर्माणाधीन निजगढ काठमाडौं फास्ट ट्रयाकबाट व्यापार प्रवर्द्धनमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ । नेपाल सरकारले भरपर्दो, दिगो, र न्यून कार्बन प्रविधियुक्त उद्योग, यातायात र भौतिक पूर्वाधारको विकास गरी जलवायु उत्थानशील आर्थिक विकासको अवधारणा अवलम्बन गर्ने नीति लिएको छ र उक्त नीतिको मूलप्रवाहिकरण गरी कार्यान्वयन गर्न निम्नानुसारको रणनीतिक कार्ययोजना तर्जुमा गरिएको छ ।

२.४.५.१ उद्योग, यातायात तथा भौतिक पूर्वाधार सम्बन्धी रणनीति

- ५.१ जलवायु जन्य जोखिमबाट भौतिक पूर्वाधार, उद्योग, तथा यातायात प्रणालीमा क्षति न्यूनीकरण गर्ने
- ५.२ सडक लगायत भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्दा संभावित जलवायु जन्य विपद् जोखिम नियन्त्रण गर्ने
- ५.३ यातायात क्षेत्रमा उर्जा किफायती प्रविधि र विद्युतीय उर्जाको प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गर्ने
- ५.४ जलवायु उत्थानशील भौतिक पूर्वाधार विकास गर्ने
- ५.५ उद्योग क्षेत्रलाई स्वच्छ उर्जामा रूपान्तरण गर्ने
- ५.६ खाना पकाउन विद्युतीय चुलो प्रयोग प्रवर्द्धन गर्ने

मधेश प्रदेशमा उद्योग, यातायात तथा भौतिक पूर्वाधार क्षेत्रको चुनौतिहरूको सामना गर्न ६ वटा रणनीति र १२ वटा क्रियाकलाप तय गरिएको छ र ८ अर्ब ७ करोड ५० लाख कुल अनुमानित लागत प्रक्षेपण गरि विस्तृत विवरण तालिका २.४.५.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालीका २.४.५.२ उद्योग, यातायात तथा भौतिक पूर्वाधार सम्बन्धी रणनीतिक क्रियाकलाप

क्र.सं	क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय		समय सिमा	सुचाङ्क
		मुख्य निकाय	सहयोगी निकाय	अल्पकालीन (१-३ वर्ष) मध्यकालीन (३-५ वर्ष) दिर्घकालीन (६-१० वर्ष)	
रणनीति ५.१ जलवायु जन्य जोखिमबाट भौतिक पूर्वाधार, उद्योग, तथा यातायात प्रणालीमा क्षति न्यूनिकरण गर्ने (अनुमानित लागत, रु.५ करोड)					
१	न्यून कार्वनयुक्त भौतिक पूर्वाधार, उद्योग, तथा यातायात प्रणाली निर्माण तथा सञ्चालनको लागि नीति तथा योजन तर्जुमा गरी नियमन गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय	अल्पकालीन	तथा योजन तर्जुमा भएको हुने ।
२	उद्योग, यातायात तथा भौतिक पूर्वाधारका क्षेत्रमा उर्जा किफायती प्रविधिको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा पर्यटन मन्त्रालय; भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय	मध्यकालीन	प्रविधिको पहिचान भई प्रयोगमा आएको हुने ।
रणनीति ५.२ सडक लगायत भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्दा संभावित जलवायु जन्य विपद् जोखिम नियन्त्रण गर्ने (अनुमानित लागत, रु.२०० करोड)					
१	चुरे क्षेत्रमा सडक निर्माण गर्दा पहिरो तथा भू-क्षयको जोखिम आँकलन गरी व्यवस्थापन कार्य गर्ने ।	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	दिर्घकालीन	जलवायु उत्थानशिल सडक निर्माण भएको हुने ।
२	Perennial River सँग साना नदीहरूलाई Canal मार्फत जोड्ने ।	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	दिर्घकालीन	साना नदीहरूमा पानीको वहाव नियमित हुने ।
३	भौतिक पूर्वाधारमा विपद् प्रतिरोधी मापदण्ड तर्जुमा गरि प्रयोग गर्ने ।	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय	अल्पकालीन	मापदण्ड तर्जुमा भई लागु भएको हुने ।
रणनीति ५.३ यातायात क्षेत्रमा उर्जा किफायती प्रविधि र विद्युतीय उर्जाको प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गर्ने (अनुमानित लागत, रु.१०० करोड)					

१	निजी तथा सार्वजनिक विद्युतीय सवारी साधन संचालनका लागि प्रवर्द्धन गर्ने ।	श्रम तथा यातायात मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय	अल्पकालीन	विद्युतीय निजी तथा सार्वजनिक सवारी साधन संचालनमा बृद्धि भएको हुने ।
२	विद्युतीय सवारी साधनका लागि चार्जिङ्ग केन्द्र स्थापना गर्ने ।	ऊर्जा, सिँचाई तथा खानेपानी मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय	मध्यकालीन	चार्जिङ्ग केन्द्र स्थापना भएको हुने ।
रणनीति ५.४ जलवायु उत्थानशील भौतिक पूर्वाधार विकास गर्ने (अनुमानित लागत, रु.०.५ करोड)					
१	जलवायु उत्थानशील भौतिक संरचना निर्माण मार्गदर्शन तर्जुमा गरी कार्यन्वयन गर्ने ।	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	अल्पकालीन	मार्गदर्शन तर्जुमा भई कार्यन्वयन भएको हुने ।
रणनीति ५.५ उद्योग क्षेत्रलाई स्वच्छ उर्जामा रुपान्तरण गर्ने (अनुमानित लागत, रु.५०० करोड)					
१	जीवाश्म उर्जाको प्रयोग गर्ने उद्योगहरूलाई स्वच्छ उर्जामा रुपान्तरण गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा पर्यटन मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय	अल्पकालीन	मार्गदर्शन तर्जुमा भई कार्यन्वयन भएको हुने ।
२	मार्गदर्शनको आधारमा उद्योगहरूलाई स्वच्छ उर्जामा रुपान्तरण गर्न प्रोत्साहन स्वरुप अनुदानको व्यवस्था गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा पर्यटन मन्त्रालय	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	दिर्घकालीन	उद्योगहरूले स्वच्छ उर्जाको प्रयोगमा बढोत्तरी गरेको हुने ।
रणनीति ५.६ खाना पकाउन विद्युतीय चुलो प्रयोग गर्ने । (अनुमानित लागत, रु.२ करोड)					
१	खाना पकाउन विद्युतीय चुलो प्रयोग गर्ने परिवारलाई आर्थिक अनुदान दिने व्यवस्था मिलाउने ।	ऊर्जा, सिँचाई तथा खानेपानी मन्त्रालय	स्थानीय तह, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, बिकास साझेधार	दिर्घकालीन	४००००० घरधुरिहरूमा पहुँच विस्तार भएको हुने ।

२	बिजुलीमा आधारित ईटा भट्टा उद्योग स्थापना तथा सञ्चालन गर्ने ।	ऊर्जा, सिँचाई तथा खानेपानी मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय	दिर्घकालीन	उद्योग स्थापना तथा सञ्चालन भएको हुने ।
उद्योग, यातायात तथा भौतिक पूर्वाधार: कुल अनुमानित लागत (रु ८०७.५ करोड)					अक्षरूपी: रु ८ अर्ब ७ करोड ५० लाख

२.४.६. पर्यटन एवं प्राकृतिक तथा साँस्कृतिक सम्पदा

मधेश प्रदेश प्रसस्त पर्यटकीय सम्भावना रहेको प्रदेश हो । जनकपुरधाम, धनुषाधाम, धनुषा तथा जानकी मन्दिर, सिम्रोनगढ, लक्ष्मी नारायण मठ, याज्ञवल्क्य लक्ष्मी नारायण विद्यापिठ, जलेश्वर महादेव मन्दिर, परिक्रमा मार्ग, सहलेश फूलाबारी आदि प्रदेशका महत्वपूर्ण धार्मिक पर्यटकीय र साँस्कृतिक सम्पदा हुन । प्रदेशमा उपलब्ध विशिष्ट ऐतिहासिक साँस्कृतिक, धार्मिक एवं प्राकृतिक सम्पदाहरूलाई पर्यटकीय प्रयोजनमा ल्याउन सकिने सम्भावनालाई दृष्टिगत गरी यस्ता सम्पदाको यथोचित संरक्षण र आवश्यक पूर्वाधारहरूको व्यवस्थाबाट आन्तरिक तथा छिमेकी राष्ट्रहरूबाट प्रदेशमा पर्यटकहरूको आगमनमा वृद्धि गरी रोजगारी र आयआर्जनको अवसरहरू सृजना गर्न सकिने देखिन्छ । मिथिला संस्कृति रामायण सर्किट, पर्यटन क्षेत्रमा धार्मिक पर्यटन प्रवर्द्धन आदि र अन्तरप्रदेश धार्मिक साँस्कृतिक सर्किट विकासको सम्भावना छ । जनकपुरधाम स्थित गंगासागर, धनुष सागर र वीरगञ्जको घडीअर्वा पोखरी लगायत प्रदेशभर करिव ११५ वटा धार्मिक र साँस्कृतिक महत्वका पोखरीहरू छन् ।

विदेशी पर्यटकका लागि आकर्षक गन्तव्यको रूपमा चितवन, मकवानपुर र पर्सा जिल्लाका केही भागहरू समेटिएको ६२७.३९ वर्ग कि.मि. को पर्सा राष्ट्रिय निकुञ्जको पर्सा जिल्ला तर्फको भाग यस प्रदेशमा पर्छ । यस्तै प्रदेशको पूर्वमा रहेको कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्ष पर्यटकीय गन्तव्यस्थल हुन् ।

कमजोर पर्यटकीय पूर्वाधार हुनु, धार्मिक र साँस्कृतिक संपदाहरूको मर्मत संभार र सरसफाई नहुनु, आन्तरिक र वाह्य पर्यटक तथा तिर्थ-वर्तालुलाई प्रदेशमा उनिहरू आउने र फर्कने मात्र हुँदा फाइदा भन्दा फोहोरमैला वृद्धि हुनु र मिथिला कला संस्कृतिको संरक्षण र विकास नहुनु प्रदेशको पर्यटन क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू हुन । प्रदेशको पर्यटन सेवा उद्योगको प्रचुर संभावना रहेता पनि जलवायुजन्य विपद् तथा जोखिमका कारण ठुला आर्थिक तथा सामाजिक क्षति व्यहोर्नु परेको छ । भौतिक पूर्वाधारमा हुने क्षति र जलवायु परिवर्तनका प्रभावले सुख्खा, खडेरी, आगजनी, बाढी, पहिरो जोखिमले पर्यटन व्यवसायमा नकारात्मक असर पुर्याउदा, धेरै व्यवसायी र यसमा आश्रित परिवारमा अर्थोपार्जन र रोजगारीमा नकारात्मक असर परेको छ । यी चुनौतिहरूको सामना गर्न प्रदेशको पर्यटन क्षेत्रलाई जलवायु मैत्री बनाउँदै महत्वपूर्ण प्राकृतिक संस्कृतिक र सामाजिक सम्पदाहरूको संरक्षण र विकास गर्नको लागि निम्नानुसारको रणनीतिक कार्ययोजना तर्जुमा गरिएको छ ।

२.४.६.१. पर्यटन एवं प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदा सम्बन्धि रणनीति

६.१ प्राकृतिक र सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने

६.२ उत्थानशील पर्यटकीय गाउ शहरको विकास गर्ने

मधेश प्रदेशमा पर्यटन एवं प्राकृतिक तथा साँस्कृतिक सम्पदा क्षेत्रको चुनौतिहरुको सामना गर्न २ वटा रणनीति र १२ वटा क्रियाकलाप तय गरिएको छ र १ अर्ब ५० करोड कुल अनुमानित लागत प्रक्षेपण गरि विस्तृत विवरण तालिका २.४.६.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालीका २.४.६.२. पर्यटन एवं प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदा सम्बन्धी रणनीतिक कार्ययोजना

क्र. सं.	क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय		समय सिमा	सुचाङ्क
		मुख्य निकाय	सहयोगी निकाय	अल्पकालीन (१-३ वर्ष) मध्यकालीन (३-५ वर्ष) दिर्घकालीन (६-१० वर्ष)	
रणनीति ६.१ प्राकृतिक र सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने (अनुमानित लागत, रु. १०० करोड)					
१	साँस्कृति र प्राकृतिक सम्पदाको मौलिकतामा असर नपर्ने गरी मर्मत, संभार र पुनर्स्थापना गर्ने ।	शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय, स्थानीय तह	दिर्घकालीन	मर्मत, संभार र पुनर्स्थापना भएको हुने ।
२	साँस्कृतिक पर्यटनलाई टेवा दिई जीविकोपार्जनको आधार बनाउने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा पर्यटन मन्त्रालय	शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय;	दिर्घकालीन	साँस्कृतिक पर्यटनका क्षेत्रहरुको बिस्तार भएको हुने ।
३	याज्ञवल्क्य लक्ष्मी नारायण विद्वापिठ, मटिहानीको प्रवर्द्धन गर्न अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्ने ।	शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय	उद्योग, वाणिज्य तथा पर्यटन मन्त्रालय, स्थानीय तह	अल्पकालीन	प्रतिवेदन तयार भएको हुने ।
४	रामायण सर्किट वातवरणमैत्री तवरले निर्माण गर्ने योजना बनाउने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय; उद्योग, वाणिज्य तथा पर्यटन मन्त्रालय	अल्पकालीन	योजना तर्जुमा भएको हुने ।

५	परिक्रमा मार्गलाई वातवरणमैत्री पदमार्गको रूपमा विकास गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय; उद्योग, वाणिज्य तथा पर्यटन मन्त्रालय	मध्यमकालिन	वातवरणमैत्री पदमार्ग बिकास भएको हुने ।
६	वातावरणमैत्री शहलेस कोरिडोरको विकास गर्ने ।	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय, स्थानीय तह	शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय; उद्योग, वाणिज्य तथा पर्यटन मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, स्थानीय तह	मध्यमकालिन	वातावरणमैत्री शहलेस कोरिडोर बिकास भएको हुने ।
७	मिथिला चित्रकलाको प्रवर्द्धन तथा प्रमाणीकरणको व्यवस्था गर्ने ।	शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय	स्थानीय तह	अल्पकालीन	प्रमाणिकरणको आधार तयार भएको हुने ।
८	स्थानीय मेलाहरु तथा रैथाने खानाहरुको प्रवर्द्धन गर्नको लागि बिस्तृत प्रतिवेदन तयार गर्ने ।	शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय, स्थानीय तह, उद्योग, वाणिज्य तथा पर्यटन मन्त्रालय	अल्पकालीन	प्रतिवेदन तयार भएको हुने ।
९	कला, संस्कृतिको जर्गेना तथा विकास गर्न प्रतिष्ठान स्थापना गर्ने, र बृहत प्रचार प्रसार गर्ने ।	शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय	उद्योग, वाणिज्य तथा पर्यटन मन्त्रालय, स्थानीय तह	दिर्घकालीन	प्रतिष्ठानको स्थापना तथा सचेतना बृद्धि भएको हुने ।
रणनीति ६.२ उत्थानशील पर्यटकीय गाँउ शहरको विकास गर्ने (अनुमानित लागत, लाख रु, ५०० करोड)					
१	पर्यटनको प्रवर्द्धन गर्न मापदण्ड तर्जुमा गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा पर्यटन मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय	अल्पकालीन	मापदण्ड तर्जुमा भएको हुने।
२	कृषि फारम, पर्यापर्यटन, धार्मिक पर्यटन जस्ता उद्यम प्रवर्द्धन गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा पर्यटन मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय, सम्बन्धित मन्त्रालय र स्थानीय तह	दिर्घकालीन	पर्यटन मैत्रि उद्यमहरु को बिकास भएको हुने।

३	प्रदेशभित्र न्यूनतम एक पर्यटन गन्तव्यलाई सुन्य कार्वन गन्तव्यको रूपमा विकास गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा पर्यटन मन्त्रालय	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	मध्यमकालिन	एक पर्यटन गन्तव्य बिकास भएको हुने।
पर्यटन एवम् प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदा: कुल अनुमानित लागत (रु १५० करोड)					अक्षरूपी: रु १ अर्ब ५० करोड

२.४.७. स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाई

प्रदेशका करिव ९६.५ प्रतिशत जनसंख्यालाई खानेपानीको पहुँच छ । खानेपानी पुगेको मध्ये ७१.८ प्रतिशत ट्युबेल तथा ह्याण्ड पम्प र २२.६ प्रतिशत पाइप प्रणाली बाट छ । तथापि शुद्ध पानीको उपलब्धताको कमी छ । रौतहट र सर्लाही जिल्लाहरूमा आर्सनिकको विशेष समस्या रहेको छ । वर्षाको याममा पानीका स्रोतहरू बगाउने, पुर्ने तथा धमिलो पानी मिसिने समस्याहरू छन् । सरसफाईको स्थिति हेर्दा ८८ प्रतिशत परिवार संग चर्पीको सुविधा छ । ती चर्पीहरू मध्ये ४८.८ प्रतिशत पिट र ३८.५ प्रतिशत फ्लस सहितको शौचालय प्रयोग गर्दछन् । शहरबजार क्षेत्रहरूबाट ठुलो मात्रामा फोहोर निस्कने र त्यसको प्रभावकारी व्यवस्थापन हुन नसकेको अवस्था छ । सडक तथा निर्माणका काममा उड्ने धूलो, आगजनी तथा इन्धनको जथाभावी प्रयोग गर्ने कलकारखानाहरू, सवारीसाधन र खासगरी सिमेन्ट, फलाम एवम् इट्टा उद्योगहरूबाट निस्कने धूवाँ, धुलो तथा हानिकारक ग्याँसहरूले कतिपय ठाँउहरूमा जलवायु प्रदूषण गराएका छन् । स्वच्छ खानेपानीको आपूर्ति हुन नसकेको, शहरी तथा बजार क्षेत्रमा प्रभावकारी रूपमा फोहोरको व्यवस्थापन हुन नसकेको, ग्रामीण क्षेत्रमा शौचालय प्रयोगको महत्व सम्बन्धी ज्ञानको अभाव रहेको छ । सडक तथा सार्वजनिक स्थलहरूमा खानेपानी, शौचालय तथा फोहोर व्यवस्थापन नहुनु समस्याको रूपमा रहेको छ ।

देशो राष्ट्रिय निर्धारित योगदान, २०८२ अनुसार औद्योगिक र पालिका दुवैको फोहोर एवं दिसापिसाबयुक्त फोहोर प्रशोधन गर्न सार्वजनिक र निजी दुवै क्षेत्रका लागि उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्ने, २०३० सम्मका १०० र २०३५ मा सवै नगरपालिकामा फोहोर पृथकीकरण, पुनःप्रयोग र फोहोरबाट उर्जा उत्पादन कार्यक्रमको विकास र कार्यान्वयन गर्ने लक्ष्य लिएको छ । प्रदेशले दोश्रो आवधिक अवधिमा खानेपानी पुगेको परिवार ९९.५ प्रतिशत र शौचालय पुगेको परिवार ९९ प्रतिशत पु-याउने लक्ष्य लिएको छ । राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति २०७६ ले जलवायुजन्य प्रकोपबाट मानव स्वास्थ्यमा पर्ने प्रतिकूल प्रभावलाई न्यूनिकरण गर्दै स्वस्थ जीवनयापनको वातावरण तयार पार्ने नीति लिएको छ । यस नीतिको कार्यान्वयनका लागि निम्नानुसारका रणनीतिक कार्ययोजना तर्जुमा गरिएको छ ।

२.४.७.१. स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी रणनीति

७.१ स्वच्छ खानेपानीको पहुँच र उपलब्धता वृद्धि गर्ने

७.२ फोहोर मैलाको उचित व्यवस्थापन गर्ने

७.३ जलवायु परिवर्तन जन्य संक्रामक रोगको महामारी फैलिन नदिन पूर्वतयारी, पूर्वानुमान, तथा रोकथाम गर्ने

७.४ न्यून कार्वनमुखी तथा जलवायु उत्थानशील स्वास्थ्य संस्था हुने

मधेश प्रदेशमा स्वास्थ्य कानेपानी तथा सरसफाई क्षेत्रको चुनौतिहरुको सामना गर्न ४ वटा रणनीति र १० वटा क्रियाकलाप तय गरिएको छ र १ अर्ब ५४ करोड ५० लाख कुल अनुमानित लागत प्रक्षेपण गरि विस्तृत विवरण तालिका २.४.७.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालीका २.४.७.२. स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धी रणनीतिक क्रियाकलाप

क्र. सं.	क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय		समय सिमा	सुचाङ्क
		मुख्य निकाय	सहयोगी निकाय	अल्पकालीन (१-३ वर्ष) मध्यकालीन (३-५ वर्ष) दिर्घकालीन (६-१० वर्ष)	
रणनीति ७.१ स्वच्छ खानेपानीको पहुँच र उपलब्धता वृद्धि गर्ने (अनुमानित लागत, रु, २.५ करोड)					
१	डुवान जोखिम रहेको क्षेत्रमा समुदाय-वस्ती स्तरमा उच्चपम्प जडान गर्ने ।	ऊर्जा, सिँचाई तथा खानेपानी मन्त्रालय	स्थानीय तह, निजीक्षेत्र	मध्यमकालिन	जोखिम नक्साङ्कनको आधारमा स्थानीय स्तरमा उच्चपम्प जडान भएको हुने ।
रणनीति ७.२ फोहोर मैलाको उचित व्यवस्थापन गर्ने (अनुमानित लागत, रु, १०० करोड)					
१	फोहोर पानी प्रशोधन प्लान्ट स्थापना गरी प्रशोधन गर्ने ।	ऊर्जा, सिँचाई तथा खानेपानी मन्त्रालय	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय, स्थानीय तह	मध्यमकालिन	महानगर र उपमहानगरपालिकामा प्रशोधन प्लान्ट स्थापना तथा सञ्चालन भएको हुने ।
२	स्थानीय तहमा फोहोर मैला व्यवस्थापन गर्न स्यानिटरी ल्याण्डफिल साइट निर्माण मापदण्ड तर्जुमा गर्ने ।	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय	अल्पकालीन	मापदण्ड तर्जुमा भएको हुने ।
३	जैविक फोहोरलाई उर्जा तथा प्रांगारिक मल उत्पादनमा प्रयोग गर्न सहयोग गर्ने।	निजीक्षेत्र	ऊर्जा, सिँचाई तथा खानेपानी मन्त्रालय;	दिर्घकालीन	फोहोरबाट उर्जा तथा प्रांगारिक मल तयार भएको हुने ।

			स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, स्थानीय तह		
४	होटेल तथा अन्य व्यवसायलाई उचित स्थानमा फोहोर व्यवस्थापन र प्लास्टिक जन्य सामग्रीको प्रयोग व्यवस्थित गर्न मापदण्ड तयार गर्ने ।	उद्योग, वाणिज्य तथा पर्यटन मन्त्रालय	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, निजीक्षेत्र	अल्पकालीन	मापदण्ड तयार भई कार्यान्वयन भएको हुने ।
रणनीति ७.३ जलवायु परिवर्तन जन्य संक्रामक रोगको महामारी फैलिन नदिन पूर्वतयारी, पूर्वानुमान, तथा रोकथाम गर्ने (अनुमानित लागत, २ करोड)					
१	जलवायु जन्य संक्रामक रोगको रोकथाम र नियन्त्रण गर्न कार्यविधि तर्जुमा गर्ने ।	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह	अल्पकालीन	कार्यविधि तयार भई लागु भएको हुने ।
२	जनचेतना मूलक प्रचार प्रसार कार्यक्रम गर्ने ।	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	स्थानीय तह, निजीक्षेत्र	दिर्घकालीन	सचेतना अभिवृद्धि हुने ।
३	जलवायु परिवर्तन र स्वास्थ्य सम्बन्धी पाठ्य सामग्री तयार पारी विद्यालयमा पठन पाठन गराउने ।	शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय	स्थानीय तह, निजीक्षेत्र	मध्यमकालिन	पाठ्य सामग्री तयारी भई लागु हुने ।
४	जलवायु परिवर्तन र संक्रामक रोग महामारी सम्बन्धी अनुसन्धान गर्न प्रदेशको अनुसन्धान क्षमता वृद्धि गर्ने ।	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	बिकास साझेदारहरू	मध्यमकालिन	क्षमता वृद्धि भएको हुने ।
रणनीति ७.४ न्यून कार्बनमुखि तथा जलवायु उत्थानशिल स्वास्थ्य संस्था हुने । (अनुमानित लागत, रु, ५० करोड)					
१	स्वास्थ्य संस्थालाई न्यून कार्बन तथा जलवायु उत्थानशील बनाउने।	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	संघीय मन्त्रालय, मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय	मध्यमकालिन	५० वटा स्वास्थ्य संस्थाले सौर्य ऊर्जाको प्रयोग गरी स्तर उन्नती गरेको हुने ।

			र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह	
स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाई: कुल अनुमानित लागत (रु १५४.५ करोड)				अक्षरूपी: रु १ अर्ब ५४ करोड ५० लाख

२.४.८. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन

नेपाल प्राकृतिक तथा जलवायु जन्य विपद् जोखिम मुलुक हो । सन २०१८ देखि २०२४ को अध्ययनले प्रतिवर्ष विपद्को कारणले औषत ६८६को मृत्य भएको देखिएको छ । यो अवधिमा पहिरोले ८७८, आगलागीबाट ६१९, चट्याङ्गबाट ४७७,वाढीबाट २६० अन्य ३४६ समेत गरी जलवायुजन्य विपदले मात्र वार्षिक औषत झण्डै ४५० जनाको मृत्यु हुन गयो (Nepal Disaster Report, 2019) । उक्त अवधिमा विपदको कारणबाट रु २३.६ विलियन आर्थिक हानी नोक्सानी भयो । मधेश प्रदेश जलउतपन्न प्रकोप विपद् जस्तै बाढी डुवानले गर्दा वर्षेनी ठूलो मात्रामा धन,जन,पशुपंक्षी र प्राकृतिक तथा धार्मिक सांस्कृतिक सम्पदाहरुको हानी नोक्सानी हुने गर्दछ । असिना, अतिवृष्टि, अनावृष्टि,खडेरी,आँधी,हुरी,आगलागी,वन लु, डढेलो, शीतलहर, भू:स्खलन, चुरे क्षेत्रमा पहिरो आदि समेत प्रदेशका जलवायुजन्य विपदहरु हुन् ।

राष्ट्रिय अनुकूलन योजनाका अनुसार जलवायु परिवर्तनका दृष्टिले प्रदेशका जिल्लाहरु न्यूनदेखि मध्यम जोखिममा पर्दछ । अव्यवस्थित र जोखिमयुक्त वस्ती विस्तार, खोलानाला अतिक्रमण,जलवायुजन्य प्रकोप रोकथाम र नियन्त्रणको प्रभावकारी संयन्त्रको अभाव यस क्षेत्रका समस्याहरु हुन् । विपद्को पूर्वानुमान, विपद् व्यवस्थापनको पूर्व तयारी, अव्यवस्थित वस्ती नियन्त्रण, विभिन्न निकायहरुबीचको प्रभावकारी समन्वय, विपद् भईसकेपछि समयमै उद्धार र प्रभावकारी विपद् व्यवस्थापनको संरचना वीचको समन्वय चुनौतीपूर्ण रहेको छ । राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति २०७६ ले जलावयुजन्य प्रकोपबाट व्यक्तिको जीवन तथा सम्पत्ति, स्वस्थ्य, जीविकोपार्जन, भौतिक पूर्वाधार र सांस्कृतिक एवं वातावरणीय सम्पदामा हुने क्षतिको न्यूनीकरण गर्ने नीति लिएको छ । प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद्बाट जीवन तथा सम्पत्ति, स्वास्थ्य, जीविकोपार्जन तथा उत्पादनका साधनहरु, भौतिक एवं सामाजिक पूर्वाधार, सांस्कृतिक एवं वातावरणीय सम्पदामा हुने क्षतिको उल्लेख्य रूपमा न्यूनीकरण गर्न विभिन्न रणनीतिक क्रियाकलापहरुको पहिचान तथा वार्षिक योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्दै विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन गर्नु रणनीतिक कार्ययोजनाको उद्देश्य रहेको छ ।

२.४.८.१. विपद जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी रणनीति

८.१ भूमिको उपयुक्तता र संवेदनशीलताको आधारमा व्यवस्थापन गर्ने

- ८.२ विपद् जोखिम क्षेत्रहरूको पहिचान, नक्सांकन गरी संवेदनशील क्षेत्रहरूको संरक्षण गर्ने
- ८.३ जिल्ला तथा स्थानीय तहमा रहेको विपद् व्यवस्थापन पूर्व तयारी तथा व्यवस्थापन समन्वय समितिलाई प्रभावकारी बनाउने
- ८.४ विपद् जोखिम पूर्व सूचना संयन्त्र विकास गर्ने
- ८.५ संवेदनशील क्षेत्रका स्थानीय तहमा सुरक्षित आवास निर्माण योजना तयार गर्ने
- ८.६ प्रदेशका विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन नीति, ऐन र योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने

मधेश प्रदेशमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन क्षेत्रको चुनौतिहरूको सामना गर्न ६ वटा रणनीति र २२ वटा क्रियाकलाप तय गरिएको छ र १५ अर्ब कुल अनुमानित लागत प्रक्षेपण गरि विस्तृत विवरण तालिका २.४.८.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालीका २.४.८.२ विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी रणनीतिक क्रियाकलाप

क्र.सं	क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय		समय सिमा अल्पकालीन (१-३ वर्ष) मध्यकालीन (३-५ वर्ष) दिर्घकालीन (६-१० वर्ष)	सुचाङ्क
		मुख्य निकाय	सहयोगी निकाय		
रणनीति ८.१ भूमिको उपयुक्तता र संवेदनशीलताको आधारमा व्यवस्थापन गर्ने (अनुमानित लागत, रु. २० करोड)					
१	विपद्को बेलामा प्रयोगकोलागी अत्यावश्यक सेवा सहितको आश्रय स्थल निर्माण गर्ने ।	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, स्थानीय तह, विकास साझेदार	मध्यमकालिन	आश्रय स्थल निर्माण भएको हुने ।
२	प्रदेशको विपद् व्यवस्थापन ऐन २०७५ र प्रदेश आकस्मिक कोष ऐन २०७५ को कार्यान्वयन गर्ने ।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	संघीय मन्त्रालय, मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह	दिर्घकालिन	ऐनहरू कार्यान्वयन भएको हुने ।

३	आवश्यकता अनुसार विपद् सम्बन्धी नीति, रणनीति र कार्यविधिहरू तर्जुमा गर्ने ।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह	दिर्घकालिन	नीति, रणनीति र कार्यविधिहरू तर्जुमा भएको हुने ।
४	विपद् सम्वेदनशील भू-उपयोग पहिचान र नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन गर्ने ।	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, स्थानीय तह, विकास साझेदार	दिर्घकालिन	भू-उपयोग पहिचान र नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन भएको हुने ।
५	भवन उपनियम तथा भवन निर्माण आचार संहिताको कार्यान्वयन गर्ने ।	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय स्थानीय तह	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह	दिर्घकालिन	भवन उपनियम तथा भवन निर्माण आचार संहिताको कार्यान्वयन भएको हुने ।
रणनीति ८.२ विपद् जोखिम क्षेत्रहरूको पहिचान, नक्सांकन गरी संवेदनशील क्षेत्रहरूको संरक्षण गर्ने (अनुमानित लागत, रु ५० करोड)					
१	विपद् संवेदनशील क्षेत्र, आधारभूत सेवा र वातावरण संवेदनशील क्षेत्रहरू (जस्तै: भू-जल पुनर्भरण, वन तथा संरक्षित क्षेत्र) पहिचान र सो को संरक्षणको निति निर्माण गर्ने।	संघीय वन तथा वातावरण मन्त्रालय र शहरी विकास मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह, विकास साझेदारहरू	अल्पकालीन	विपद् संवेदनशील क्षेत्र, आधारभूत सेवा र वातावरण संवेदनशील क्षेत्रहरू (जस्तै: भू-जल पुनर्भरण, वन तथा संरक्षित क्षेत्र) पहिचान र सो को संरक्षणको निति निर्माण भएको हुने।

रणनीति ८.३ जिल्ला तथा स्थानीय तहमा रहेको विपद् व्यवस्थापन पूर्व तयारी तथा व्यवस्थापन समन्वय समितिलाई प्रभावकारी बनाउने (अनुमानित लागत, रु ३०० करोड)					
१	संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरू र सरोकारवालाहरू बीच अन्तर तथा परस्पर समन्वय र साझेदारी अभिवृद्धि गर्न जिल्ला तथा स्थानीय तहमा रहेको विपद् व्यवस्थापन समितिको नियमित बैठक र समन्वय गर्ने ।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	संघीय मन्त्रालय, स्थानीय तह र बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	नियमित बैठक भएको हुने । (कम्तीमा बर्षको दुई पटक)
२	विपद्को लागि अति आवश्यक सामानहरू प्रदेश आपतकालिन कार्य सञ्चालन केन्द्रमा समयमै आपूर्ति गरी भण्डारण गर्ने ।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	संघीय मन्त्रालय, स्थानीय तह र बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	अर्ध बार्षिक रूपमा अनुगमन गरि आपूर्ति तथा भण्डारण भएको हुने ।
३	विपद् व्यवस्थापन प्रतिकार्य योजना तर्जुमा र कार्यन्वयन गर्ने ।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	संघीय मन्त्रालय, स्थानीय तह र बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	प्रतिकार्य योजना तर्जुमा भई कार्यन्वयन भएको हुने ।
४	पूर्व सूचना प्रणाली व्यवस्थापन तथा विस्तार गर्ने ।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	जल तथा मौषम कार्यालय , स्थानीय तह र बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	पूर्व सूचना प्रणाली व्यवस्थापन र विस्तार भएको हुने ।
५	प्रदेश सरकारसंगको समन्वयमा स्थानीय विपद् तथा जलवायु उत्थानशिल कार्यढाँचा निर्माण र कार्यान्वयन गर्ने।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय स्थानीय तह	बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	१३६ वटा स्थानीय तहमा निर्माण तथा कार्यन्वयन भएको हुने ।
६	विपद् संवेदनशिल सामाजिक सुरक्षा तथा राहत मापदण्ड, २०८१ लाई स्थानीयकरण गरी कार्यान्वयन गर्ने	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	संघीय मन्त्रालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	१३६ वटा स्थानीय तहमा कार्यन्वयन भएको हुने ।

रणनीति ८.४ विपद् जोखिम पूर्व सूचना संयन्त्र विकास गर्ने (अनुमानित लागत, रु २०० करोड)

१	विपद् प्रभावित क्षेत्रको जनसंख्याको अनुपातमा स्थानीय वा राष्ट्रिय सूचना प्रणाली विकास गरी स्थानीय भाषामा पूर्व सूचना प्रसार गर्ने ।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	संघीय मन्त्रालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	स्थानीय भाषामा पूर्व सूचना प्रसार भएको हुने ।
२	प्रदेश स्तरमा पूर्वानुमानमा आधारित पूर्वतयारी सम्बन्धी कार्यविधि तयार गर्ने।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	संघीय मन्त्रालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	कार्यविधि तर्जुमा भएको हुने ।
३	प्रमुख बाढीजन्य नदी जलाधारहरूमा तात्कालिन जलसतह र वर्षा अवलोकन प्रणालीको विस्तार र आधुनिकीकरण गर्ने ।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	संघीय मन्त्रालय, जल तथा मौषम विज्ञान कार्यालय स्थानीय तह, बिकास साझेदार	मध्यमकालिन	बागमती नदी, कमला नदी, रातु नदी, बलान, त्रियुगा, महुली खोला, लखनदेही, लाल बकैयामा प्रविधि जडान भएको हुने ।
४	मौसमको निरन्तर अनुगमन प्रणालीलाई प्रदेशव्यापी रूपमा विस्तार र आधुनिकीकरण गर्ने ।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	संघीय मन्त्रालय, जल तथा मौषम विज्ञान कार्यालय स्थानीय तह, बिकास साझेदार	अल्पकालीन	अनुगमन प्रणाली प्रदेशव्यापी हुने ।
५	आगलागी र वन डढेलोको निरन्तर अनुगमन प्रणाली स्थापना र आधुनिकीकरण गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय र स्थानीय तह	अल्पकालीन	प्रणाली स्थापना र आधुनिकीकरण भएको हुने ।
६	विपद् जोखिम प्रचारप्रसार गर्न विभिन्न मिडिया (सामाजिक, छापा, विद्युतीय, श्रव्य दृश्य) को प्रभावकारी प्रयोग गर्न मापदण्ड तर्जुमा गर्ने ।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदार	अल्पकालीन	मापदण्ड तर्जुमा भएको हुने ।

७	महिला, वृद्धवृद्धा, बालबालिका, अपाङ्ग, विद्यार्थी र अन्य संकट उन्मुखसमूहसँग जोखिम सूचना साझेदारी गर्न संचार तथा प्रसार रणनीति र कार्यविधि तर्जुमा गर्ने ।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह	अल्पकालीन	रणनीति तथा कार्यविधि तर्जुमा भएको हुने ।
८	प्रदेश विपद् सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको प्रवर्द्धन तथा प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह, साझेदार	दिर्घकालीन	विपद् सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको प्रवर्द्धन तथा प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन भएको हुने ।
रणनीति ८.५ संवेदनशील क्षेत्रका स्थानीय तहमा सुरक्षित आवास निर्माण योजना तयार गर्ने (अनुमानित लागत, रु १० करोड)					
९	पुनर्लाभ, पुनःस्थापना तथा पुनर्निर्माणका लागि “अझ राम्रो र बलियो निर्माण” को सिद्धान्तका आधारमा श्रोतहरू व्यवस्थापन र कार्यान्वयन गर्ने ।	भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	श्रोतहरू व्यवस्थापन भई कार्यान्वयन भएको हुने ।
रणनीति ८.६ प्रदेशका विपद् जोखिम न्यूनिकरण तथा व्यवस्थापन नीति, ऐन र योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने (अनुमानित लागत, रु ४०० करोड)					
१	मधेश प्रदेशको विपद् व्यवस्थापन गर्न बनेको ऐन, २०७५, प्रदेश आकस्मिक कोष ऐन, २०७५, विपद् तथा जलवायुजन्य जोखिम न्यूनिकरण र व्यवस्थापन नीति र मनसुन पूर्व तयारी योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरू	दिर्घकालीन	नीति, ऐन र योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन भएको हुने ।
विपद् जोखिम न्यूनिकरण र व्यवस्थापन: कुल अनुमानित लागत (रु १५०० करोड)					अक्षरुपी: रु १५ अर्ब

२.४.९. लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीता, जीविकोपार्जन र सुशासन

मधेश प्रदेशमा मूलधारमा समावेश हुन नसकेका जनजाती, धर्म, वर्ण लिङ्ग, भाषाभाषी र जलवायुजन्य जोखिमलाई अनुकूलन गर्ने क्षमता कम भएका समुदायको जनसंख्या ठूलो छ । प्रदेशमा अहिले पनि ५५ प्रतिशत महिला निरक्षर छन् । जनसंख्याको १.५ प्रतिशत अपांगता भएका व्यक्तिहरु छन् । प्रदेशमा रहेका ११९ जात मध्ये आर्थिक, सामाजिक रूपमा संवेदनशिल समुदायहरु चमार, धानुक, मुसहर, कानु, मल्लाह जाति छन् र यीनीहरु जनसंख्याको झण्डै ७ प्रतिशत छ । यी सिमान्तकृत समुदायहरु, जलवायुजन्य प्रभाव र प्रकोपबाट प्रताडित छन् । राज्यमा महिला र सीमान्तकृत समूहहरुको प्रतिनिधित्व बढाउन, जातीय र वर्ग भेदभावको अन्त्य गर्न, यौन हिंसा र घरेलु हिंसाको उन्मूलन गर्न सीमान्तकृत समूह र महिलाहरुको जीवन स्तरमा सुधार गर्नको लागि अधिकार प्रयोग गर्ने वातावरण बनाउन जरुरि छ । राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति २०७६ ले जलवायु सम्बन्धी नीति निर्माण, संस्थागत संरचना तथा कार्यक्रम कार्यन्वयनमा लैंगिक तथा सामाजिक समवेशिकरणलाई मूल प्रवाहीकरण गर्दै जीविकोपार्जनमा सहजीकरण गर्ने नीति लिएको छ । प्रदेशमा यो नीतिको कार्यन्वयनका लागि निम्नानुसारका कार्ययोजनाहरु तर्जुमा गरिएको छ ।

२.४.९.१. लैंगिक तथा सामाजिक समावेशीता, जीविकोपार्जन र सुशासन सम्बन्धी रणनीति

- ९.१ जलवायु परिवर्तनबाट पर्ने असरलाई न्यूनिकरण र अनुकूलन क्षमता बृद्धि गर्न महिला तथा सिमान्तकृत समुदायको सहभागिता र नेतृत्व सुनिश्चित गर्ने
- ९.२ जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल प्रभावहरुको जोखिममा रहेका घरधुरी र समुदायलाई लक्षित गरी जलवायु उत्थानशील तथा वैकल्पिक जीविकोपार्जनका कार्यक्रमहरु र अवसरहरु उपलब्ध गराउने
- ९.३ ज्ञान, सीप तथा प्रविधिको प्रोत्साहन मार्फत गरी अनुरूप अनुकूलनका उपायहरुको अवलम्बन गरिनेछ
- ९.४ संकटासन्न समुदायलाई जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित सूचना र प्रविधिमा पहुँच अभिवृद्धि गरी अनुकूलन क्षमता अभिवृद्धि गर्ने
- ९.५ जलवायु परिवर्तनबाट सृजित महिलाको बढ्दो कार्यबोझ कम गर्ने प्रविधिको विकास र विस्तार गर्ने

मधेश प्रदेशमा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीता, जीविकोपार्जन र सुशासन क्षेत्रको चुनौतिहरुको सामना गर्न ५ वटा रणनीति र १६ वटा क्रियाकलाप तय गरिएको छ र ५ अर्ब ३० करोड कुल अनुमानित लागत प्रक्षेपण गरि विस्तृत विवरण तालिका २.४.९.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालीका २.४.१.२. लैंगिक तथा सामाजिक समावेशिता, जीविकोपार्जन र सुशासन सम्बन्धी रणनीति

क्र.सं.	क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय		समय सिमा अल्पकालीन (१-३ वर्ष) मध्यकालीन (३-५ वर्ष) दिर्घकालीन (६-१० वर्ष)	सुचाङ्क
		मुख्य निकाय	सहयोगी निकाय		
रणनीति १.१ जलवायु परिवर्तनबाट पर्ने असरलाई न्यूनिकरण र अनुकूलन क्षमता बृद्धि गर्न महिला तथा सिमान्तकृत समुदायको सहभागिता र नेतृत्व सुनिश्चित गर्ने (अनुमानित लागत रु. ५० करोड)					
१	नेतृत्व विकासको लागि क्षमता अभिवृद्धि र स्थानीय महिला, जनजाती र सिमान्तकृत वर्गलाई जलवायु परिवर्तनका कार्यक्रम र नीति निर्माणको निर्णय प्रकृत्यामा सहभागिता गराउने ।	खेलकुद तथा समाज कल्याण मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरु	दिर्घकालीन	निर्णय प्रकृत्यामा सहभागिता बृद्धि भएको हुने ।
२	क्षेत्रगत कार्यक्रम सञ्चालनमा सबै तहमा महिला संलग्नता एवं सहभागितालाई ५० प्रतिशत पुऱ्याउने रणनीति र कार्ययोजना तयार गरी लागू गर्ने ।	खेलकुद तथा समाज कल्याण मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरु	दिर्घकालीन	रणनीति र कार्ययोजना तर्जुमा भई कार्यान्वयन हुने ।
३	जलवायु परिवर्तनका कारण बढ्न सक्ने लैङ्गिक तथा सामाजिक विभेद अन्त्यका लागि समुदाय परिचालनका कार्यक्रम सन्चालन गर्ने र कार्यक्रम गर्दा Intersectionality ध्यान दिई समावेश गर्ने ।	खेलकुद तथा समाज कल्याण मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरु	दिर्घकालीन	समुदाय परिचालन भएको हुने ।
४	सचेतना अभिवृद्धिको लागि प्रविधि तथा Social Media प्रयोग गर्न मापदण्ड तर्जुमा गर्ने ।	खेलकुद तथा समाज कल्याण मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरु	दिर्घकालीन	मापदण्ड तर्जुमा भई कार्यान्वयन हुने ।

रणनीति ९.२ जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल प्रभावहरुको जोखिममा रहेका घरधुरी र समुदायलाई लक्षित गरी जलवायु उत्थानशील तथा वैकल्पिक जीविकोपार्जनका कार्यक्रमहरु र अवसरहरु उपलब्ध गराउने (अनुमानित लागत रु. ४०० करोड)

१	महिलाको पहुँच र प्रभाव बढाउन महिला समूह तथा सहकारीलाई विशेष सहूलियत प्रदान गर्ने।	खेलकुद तथा समाज कल्याण मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरु	दिर्घकालीन	अगुवा महिला समूह तथा सहकारीहरुको संख्या बढेको हुने।
२	महिला मैत्री आयआर्जन, सिप बिकास तथा उद्यमशीलताको प्रवर्द्धन गर्ने।	खेलकुद तथा समाज कल्याण मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरु	दिर्घकालीन	महिलाहरुद्वारा सञ्चालित उद्यम संख्या बृद्धि भएको हुने।
३	जलवायुजन्य विपद्का समयमा Rapid Gender Assessment का आधारमा एकद्वार प्रणालीमार्फत खोज, उद्धार, आश्रय स्थल, राहत, संरक्षण र अत्यवस्यक सेवा सञ्चालनको सुनिश्चित गर्ने।	खेलकुद तथा समाज कल्याण मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरु	अल्पकालीन	मापदण्ड कार्यान्वयन हुने।
४	स्थानीय तहमा प्रदेश सरकारले LAPA मूलप्रवाहिकरणका लाई सहयोग गर्ने।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरु	दिर्घकालीन	१३६वटा स्थानीय तहमा LAPA मूलप्रवाहिकरण भएको हुने।

रणनीति ९.३ ज्ञान, सीप तथा प्रविधिको प्रोत्साहन मार्फत गरी अनुरूप अनुकूलनका उपायहरुको अवलम्बन गरिनेछ (अनुमानित लागत रु. ५० करोड)

१	परम्परागत ज्ञान सीप र वैज्ञानिक तथा आधुनिक सिप तथा प्रविधिको समायोजनमा जोड दिनको लागि पाठ्यक्रम तर्जुमा र कार्यन्वयन गर्ने।	शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित	दिर्घकालीन	पाठ्यक्रम तर्जुमा भई कार्यन्वयन भएको हुने।
---	---	-------------------------------	---	------------	--

			मन्त्रालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरु		
२	जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका लागि परम्परागत ज्ञान, सीप र प्रविधि हस्तान्तरणका लागि महिला तथा युवाहरुलाई तालिम प्रदान गर्ने ।	खेलकुद तथा समाज कल्याण मन्त्रालय	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरु	दिर्घकालीन	महिला तथा युवाहरु क्षमता अभिवृद्धि भएको हुने ।
३	मधेश प्रदेशको GEDSI Climate Change Strategy & Action Plan तर्जुमा तथा कार्यन्वयन गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, बिकास साझेदारहरु	मध्यकालीन	तर्जुमा भई कार्यन्वयन भएको हुने ।
४	स्थानीय भाषामा सिकाइ प्रोत्साहन गर्ने ।	शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय	खेलकुद तथा समाज कल्याण मन्त्रालय; गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय, स्थानीय तह	दिर्घकालीन	पाठ्यक्रम तर्जुमा भई कार्यन्वयन भएको हुने ।
रणनीति ९.४ संकटासन्न समुदायलाई जलवायु परिवर्तनसँग सम्बन्धित सूचना र प्रविधिमा पहुँच अभिवृद्धि गरी अनुकूलन क्षमता अभिवृद्धि गर्ने । (अनुमानित लागत, रु १० करोड)					
१	जलवायु परिवर्तन, अशर र जोखिम न्यूनिकरण सम्बन्धी प्रचार प्रसार सामग्री विकास र प्रसारको व्यवस्था स्थानीय भाषामा (मैथिली, भोजपुरी आदि) सुनिश्चित गर्ने।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरु	दिर्घकालीन	प्रचार प्रसार सामग्री विकास र प्रसार भएको हुने।
२	जोखिम संवेदनशील समूहमा जलवायु परिवर्तन र प्रतिकूल मौसमका कारण स्वास्थ्य जोखिम वृद्धि सम्बन्धमा वैज्ञानिक प्रमाणमा आधारित नीति तथा निर्देशिका तर्जुमा गर्ने ।	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय	खेलकुद तथा समाज कल्याण मन्त्रालय; वन तथा वातावरण मन्त्रालय	अल्पकालीन	नीति तथा निर्देशिका तर्जुमा भई कार्यन्वयन भएको हुने ।
रणनीति ९.५ जलवायु परिवर्तनबाट सृजित महिलाको बढ्दो कार्यबोझ कम गर्ने प्रविधिको विकास र विस्तार गर्ने (अनुमानित लागत, रु २० करोड)					

१	बायोग्यास, विद्युतीय चुलो, सोलार र अन्य नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधि उपयोगमा गरिब, महिलालाई प्राथमिकताका साथ पहुँच सुरक्षित गर्ने।	ऊर्जा, सिँचाई तथा खानेपानी मन्त्रालय	खेलकुद तथा समाज कल्याण मन्त्रालय	अल्पकालीन	नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधि उपयोगमा प्राथमिककरण भएको हुने।
२	जलवायुमैत्री बालबालिका स्याहार केन्द्र, जेष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र स्थापना गर्ने।	खेलकुद तथा समाज कल्याण मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्री परिषदको कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह	मध्यकालीन	सेवा केन्द्र स्थापना भएको हुने।
लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशिता, जीविकोपार्जन र सुशासन: कुल अनुमानित लागत (रु ५३० करोड)					अक्षरुपी: रु ५ अर्ब ३० करोड

२.४.१०. जनचेतना अभिवृद्धि तथा क्षमता विकास

राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति २०७६ ले जलवायु परिवर्तनको प्रभाव र जोखिम सम्बन्धमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्दै न्यूनिकरण र अनुकूलनका उपायहरू अवलम्बन गर्न सबै तहका सरकार, स्थानीय समुदाय लगायत सबै सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास गर्ने नीति लिएको छ र यसको कार्यन्वयनको लागि प्रदेशले निम्नानुसारका कार्ययोजनाहरू तर्जुमा गरेको छ।

२.४.१०.१. जनचेतना अभिवृद्धि तथा क्षमता विकास सम्बन्धी रणनीति

- १०.१ जलवायु परिवर्तन र यसका प्रभाव वारे जनचेतना अभिवृद्धि तथा क्षमता विकास गर्ने
- १०.२ स्थानीय समुदायमा जलवायु अनुकूलन क्षमता विकास गर्ने
- १०.३ स्थानीय पाठ्यक्रममा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र न्यूनिकरणको विषय समावेश गरी पठनपाठन गराउने

मधेश प्रदेशमा जनचेतना अभिवृद्धि तथा क्षमता विकास क्षेत्रको चुनौतिहरूको सामना गर्न ३ वटा रणनीति र ८ वटा क्रियाकलाप तय गरिएको छ र १ अर्ब २० करोड कुल अनुमानित लागत प्रक्षेपण गरि विस्तृत विवरण तालिका २.४.१०.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालीका २.४.१०.२. जनचेतना अभिवृद्धि तथा क्षमता विकास सम्बन्धी रणनीतिक क्रियाकलाप

क्र.सं	क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय		समय सिमा	सुचाङ्क
		मुख्य निकाय	सहयोगी निकाय	अल्पकालीन (१-३ वर्ष) मध्यकालीन (३-५ वर्ष) दिर्घकालीन (६-१० वर्ष)	
रणनीति १०.१ जलवायु परिवर्तन र यसका प्रभाव वारे जनचेतना अभिवृद्धि तथा क्षमता विकास गर्ने (अनुमानित लागत, रु. ५० करोड)					
१	जनचेतना अभिवृद्धि तथा क्षमता विकासको योजना तर्जुमा गर्ने ।	शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय	वन तथा वातावरण मन्त्रालय र बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	योजना तर्जुमा भएको हुने ।
२	स्थानीय जनप्रतिनिधि र समुदायका लागि जलवायु परिवर्तन तथा यसको प्रभाव सम्बन्धी सचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह र बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	तालिम प्राप्त जनसंख्या बृद्धि भएको हुने ।
३	कर्मचारीहरूको जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलन सम्बन्धी क्षमता बिकास गर्नको लागि अन्तरदेशिय अवलोकन भ्रमण, राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय तालिम, सभा, सम्मेलन तथा गोष्ठिमा सहभागिता गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदारहरू, निजीक्षेत्र	दिर्घकालीन	कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि भएको हुने ।
४	रेडियो, टेलिभिजनवाट जलवायु परिवर्तनको प्रभाव र असरवारे चेतना जागृत गर्ने ।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, स्थानीय तह र बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	सचेतना बृद्धि भएको हुने ।
रणनीति १०.२ स्थानीय समुदायामा जलवायु अनुकूलन क्षमता विकास गर्ने (अनुमानित लागत, रु ५० करोड)					
१	मधेश प्रदेशको NDC3.0 कार्या योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह र बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	कार्या योजना तर्जुमा भई कार्यान्वयन भएको ।
२	LAPA खाकाको मर्म अनुसार समुदायस्तरमा जलवायुमैत्री र अनुकूलन कार्यक्रम तयारी गर्न क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	स्थानीय तह र बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	क्षमता अभिवृद्धि भई जलवायु मैत्री कार्यक्रमहरूको

					छनौट तथा कार्यान्वयन भएको हुने ।
रणनीति १०.३ स्थानीय पाठ्यक्रममा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र न्युनिकरणको विषय समावेश गरी पठनपाठन गराउने (अनुमानित लागत, रु २० करोड)					
१	जलवायु परिवर्तन र यसको प्रभाव तथा अनुकूलन र न्युनीकरण समावेश भएको पाठ्यक्रम तयार पर्ने ।	शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, स्थानीय तह र बिकास साझेदार	अल्पकालीन	पाठ्यक्रम तयार भई लागु भएको हुने ।
२	विद्यालय शिक्षकलाई पाठ्यसामग्री पठनपाठन बारे तालिम दिने ।	शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, स्थानीय तह र बिकास साझेदार	अल्पकालीन	तालिम प्राप्त शिक्षकको संख्या बृद्धि भएको हुने ।
जनचेतना अभिवृद्धि तथा क्षमता विकास: कुल अनुमानित लागत (रु १२० करोड)					अक्षरूपी: रु १ अर्ब २० करोड

२.४.११. अनुसन्धान एवं प्रविधि विकास तथा प्रसार

जलवायु परिवर्तन नीति २०७६ ले जलवायु परिवर्तनसंग सम्बन्धित अध्ययन, अनुसन्धान एवं प्रविधि विकास र प्रसारलाई प्रोत्साहन गर्ने नीति लिएको छ यसको कार्यान्वयनको लागि प्रदेशले निम्नानुसारका रणनीतिक कार्ययोजनाहरू तर्जुमा गरेको छ ।

२.४.११.१ अनुसन्धान एवं प्रविधिको विकास तथा प्रसार सम्बन्धी रणनीति

- ११.१ जलवायु परिवर्तनले प्राकृतिक सम्पदा र समुदायमा परेको असर सम्बन्धी अनुसन्धान गर्ने
- ११.२ जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्दा तथ्य तथा प्रमाणमा आधारित हुने
- ११.३ जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी प्रविधि विकास तथा प्रसार गर्ने

मधेश प्रदेशमा अनुसन्धान एवं प्रविधि विकास तथा प्रसार क्षेत्रको चुनौतिहरूको सामना गर्न ३ वटा रणनीति र ६ वटा क्रियाकलाप तय गरिएको छ र १ अर्ब ६० करोड कुल अनुमानित लागत प्रक्षेपण गरि विस्तृत विवरण तालिका २.४.११.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालीका २.४.११.२ अनुसन्धान एवं प्रविधिको विकास तथा प्रसार सम्बन्धी रणनीतिक क्रियाकलाप

क्र.सं.	क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय		समय सिमा अल्पकालीन (१-३ वर्ष) मध्यकालीन (३-५ वर्ष) दिर्घकालीन (६-१० वर्ष)	सुचाङ्क
		मुख्य निकाय	सहयोगी निकाय		
रणनीति ११.१ जलवायु परिवर्तनले प्राकृतिक सम्पदा र समुदायमा परेको असर सम्बन्धी अनुसन्धान गर्ने (अनुमानित लागत, रु. ५० करोड)					
१	जलवायु परिवर्तनको क्षेत्रगत प्रभावहरूको बारेमा अध्ययन गरी आवधिक प्रतिवेदन तयार गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	विश्वविद्यालय र बिकास साझेदार	अल्पकालीन	प्रतिवेदन तयार भएको हुने ।
२	जलवायु परिवर्तनको कारणले हुने प्रजाती (Flora and Fauna) स्थानान्तरण सम्बन्धी अध्ययन गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	विश्वविद्यालय र बिकास साझेदार	अल्पकालीन	अध्ययन प्रतिवेदन तयार भएको हुने ।
३	जलवायु जन्य हानी-नोक्सानी विश्लेषण, क्षति आकलन अध्ययन खाका तयार गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, स्थानीय तह, बिकास साझेदार र विश्वविद्यालय	अल्पकालीन	खाका तयार भएको हुने ।
रणनीति ११.२ जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी योजना तर्जुमा तथा कार्यन्वयन गर्दा तथ्य तथा प्रमाणमा आधारित हुने (अनुमानित लागत, रु १० करोड)					
१	प्रदेश र स्थानीय तहको बजेट तथा कार्यक्रममा जलवायु परिवर्तन अनुकुलन र न्युनीकरणका कार्यलाई स्थानीयकरण गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, बिकास साझेदार	मध्यमकालिन	कार्यबिधि तर्जुमा भई स्थानीयकरण भएको हुने ।
२	Provincial Climate Change Management Information System (PCCMIS) तयार गरी लागु गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	संघीय मन्त्रालय, जल तथा मौषम कार्यालय, बिकास साझेदार	अल्पकालीन	PCCMIS तयार भई प्रयोगमा आएको हुने ।

रणनीति ११.३ जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी प्रविधि विकास तथा प्रसार गर्ने (अनुमानित लागत, रु १०० करोड)					
१	प्रविधिको विकास, अबलम्वन तथा प्रसार गरी अनुकूलन तथा न्यूनीकरण क्षमता अभिवृद्धि गर्ने।	गृह, सञ्चार तथा कानून मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, विकास साझेदार	दिर्घकालीन	उपयुक्त प्रविधिको विकास र अबलम्वन भएको हुने।
अनुसन्धान, प्रविधि विकास तथा प्रसार: कुल अनुमानित लागत (रु १६० करोड)					अक्षरूपी: रु १ अर्ब ६० करोड

२.४.१२. जलवायु वित्त व्यवस्थापन

राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति २०७६ ले जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि नीतिहरूको कार्यन्वयनका लागि राष्ट्रिय स्रोतको पहिचान गर्नुका साथै यस संवन्धि दुई पक्षीय, बहुपक्षीय तथा अन्तराष्ट्रिय वित्तीय स्रोतमा पहुँच बढाई सबै स्रोतको न्यायोचित रूपमा परिचालन गर्ने नीति लिएको छ। अर्थ मन्त्रालयले मिति २०८२/१०/२८ गते जारी गरेको जलवायु वित्त व्यवस्थापन कार्यविधि, २०८२ को प्रावधान अनुसार अन्तर्राष्ट्रिय जलवायु वित्त कोषमा प्रदेश सरकारको पहुँच अभिवृद्धि गरी मधेश प्रदेशमा तदनुरूप जलवायु परिवर्तन अनुकूलन रथा जोखिम न्यूनीकरणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न पहल गरिने छ। यस रणनीतिक कार्ययोजनाको कार्यन्वयन गर्न आवश्यक पर्ने बजेटको सुनिश्चित गर्ने यो कार्ययोजनाले निम्नानुसारका कृयाकलाप तर्जुमा गरेको छ।

२.४.१२.१ जलवायु वित्त व्यवस्थापन सम्बन्धी रणनीति

१२.१ संघीय सरकार संग सहकार्य गरी अन्तराष्ट्रिय जलवायु वित्तमा पहुँच तथा परिचालन गर्ने

१२.२ जलवायु परिवर्तन वजेट विनियोजन तथा खर्चको अभिलेख सुनिश्चित गर्ने

१२.३ संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वको मध्यमबाट निजीक्षेत्रको वित्त परिचालनलाई प्रोत्साहन गर्ने

मधेश प्रदेशमा अनुसन्धान एवं प्रविधि विकास तथा प्रसार क्षेत्रको चुनौतिहरूको सामना गर्न ३ वटा रणनीति र ७ वटा क्रियाकलाप तय गरिएको छ र ६५ करोड कुल अनुमानित लागत प्रक्षेपण गरि विस्तृत विवरण तालिका २.४.१२.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालीका २.४.१२.२. जलवायु वित्त व्यवस्थापन सम्बन्धी रणनीतिक कार्ययोजना

क्र.सं.	क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय		समय सिमा	सुचाङ्क
		मुख्य निकाय	सहयोगी निकाय	अल्पकालीन (१-३ वर्ष) मध्यकालीन (३-५ वर्ष) दिर्घकालीन (६-१० वर्ष)	
रणनीति १२.१ संघीय सरकार संग सहकार्य गरी अन्तराष्ट्रिय जलवायु वित्तमा पहुँच तथा परिचालन गर्ने (अनुमानित लागत, रु. ५० करोड)					
१	रणनीतिक कार्ययोजना ले तय गरेको कार्यक्रमलाई प्राप्त स्रोतको आधारमा प्रथामिकरण गरी वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	कार्यक्रम तर्जुमा भएको हुने ।
२	संघीय सरकारले उपलब्ध गराउने जलवायु वित्त (जस्तै REDD+, GCF, GEF, AF, CIF तथा कार्वन व्यापार) अनुसारको कार्यक्रम स्थानीय तह तथा सरोकारवालासँग समन्वय गरी तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, बिकास साझेदार	दिर्घकालीन	जलवायु वित्त कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन भएको हुने ।
३	प्रदेश मन्त्रालय तथा अरु सम्बन्धित निकायमा जलवायु वित्त सम्बन्धी ज्ञान प्रदान गर्न तालिम मोड्युल तयार गरि तालिम दिने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	संघीय मन्त्रालय तथा अर्थ मन्त्रालय	अल्पकालीन	मोड्युल तयार भई तालिम प्राप्त गरेको हुने ।
रणनीति १२.२ जलवायु परिवर्तन वजेट विनियोजन तथा खर्चको अभिलेख सुनिश्चित गर्ने (अनुमानित लागत, रु १० करोड)					
१	क्षेत्रगत योजना तर्जुमा गर्दा जलवायु परिवर्तन बजेट कोडको अनिवार्य प्रयोग गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	अर्थ मन्त्रालय	अल्पकालीन	बजेट कोड तयार भई लागु भएको हुने ।
२	प्रदेश तहमा जलवायु परिवर्तन वजेट कोड सम्बन्धी आवश्यक तालिम तथा ज्ञान दिने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	अर्थ मन्त्रालय, बिकास साझेदार	अल्पकालीन	बजेट कोडको तालिम प्राप्त भएको हुने ।

३	संघीय सरकारबाट प्राप्त हुने श्रोत, प्रादेशिक र स्थानीय तहको बजेट विनियोजन गर्दा रणनीतिक कार्ययोजनाका क्रयाकलाप कार्यान्वयनका लागि प्रथमिकता गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय र सम्बन्धित मन्त्रालय, स्थानीय तह, विकास साझेदार	दिर्घकालीन	रणनीतिक कार्ययोजनाका क्रयाकलाप कार्यान्वयनका लागि प्रथमिकता भएको हुने ।
रणनीति १२.३ संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वको मध्यमबाट निजीक्षेत्रको वित्त परिचालनलाई प्रोत्साहन गर्ने (अनुमानित लागत, रु ५ करोड)					
१	निजी क्षेत्रलाई जलवायु वित्तमा लगानी बढाउने वातावरण सृजना गर्न प्रदेश सरकारले जलवायु वित्त सम्बन्धी नीतिगत र कानुनी व्यवस्था गर्ने ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	अर्थ मन्त्रालय, उद्योग, वाणिज्य तथा पर्यटन मन्त्रालय	अल्पकालीन	नीतिगत र कानुनी व्यवस्था तर्जुमा भएको हुने ।
जलवायु वित्त व्यवस्थापन: कुल अनुमानित लागत (रु ६५ करोड)					अक्षरूपी: रु ६५ करोड

परिच्छेद ३

जलवायु परिवर्तन रणनीति कार्ययोजना कार्यान्वयन

३.१. संस्थागत भूमिका

प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ को तर्जुमा, स्वीकृति र प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि देहाय बमोजिमको संस्थागत भूमिका रहनेछ ।

३.१.१. प्रदेश सरकार (मन्त्रिपरिषद)

- क. प्रदेश सरकार कार्य बिभाजन नियमावली, २०८० अनुसार जलवायु परिवर्तनका मामिलामा वन तथा वातावरण मन्त्रालयले तयार गरेको जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ को तर्जुमा, स्वीकृति र मूल्याङ्कन गर्ने ।
- ख. जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजनाको कार्यान्वयनका लागि नेतृत्व, समन्वय र मार्गदर्शन गर्ने गराउने ।
- ग. प्रदेश वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन समन्वय समितिको निर्णय कार्यान्वयन गर्न, गराउनका लागि सहयोग र समन्वय गर्ने ।
- घ. जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन सम्बन्धी अन्य आवश्यक कार्य गर्ने, गराउने ।

३.१.२. प्रदेश विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन कार्यकारी समितिको भूमिका

- क. प्रदेशस्तरमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति तथा योजनाको तर्जुमा जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापनको विषयलाई पनि समावेश गर्ने ।
- ख. प्रदेशस्तरमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यका लागि सम्बन्धित निकाय तथा संघ संस्थाहरूलाई नीतिगत मार्गदर्शन गर्ने ।
- ग. प्रदेश विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यका लागि स्थानीय तहलाई नीतिगत मार्गदर्शन गर्ने ।
- घ. प्रदेश विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन सम्बन्धी समग्र कार्यको नीतिगत मार्गदर्शन, निर्देशन, व्यवस्थापन गर्ने ।

३.१.३. प्रदेश जलवायु परिवर्तन समन्वय समिति

- क. प्रदेश वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन समन्वय समितिबाट स्वीकृत प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलाप कार्यान्वयन गर्ने, गराउने ।
- ख. प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलाप कार्यान्वयन अवस्थाको बारेमा अनुगमन, गर्ने गराउने ।

ग. प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलाप कार्यान्वयन गर्ने, गराउन सम्बद्ध निकाय तथा संघ संस्था र निजीक्षेत्रसंग समन्वय र सहजीकरण गर्ने ।

३.१.४. वन तथा वातावरण मन्त्रालय

क. प्रदेश जलवायु परिवर्तनका लागि आवश्यक तथ्याङ्क व्यवस्थापन, अध्ययन तथा अनुसन्धान, जलवायु परिवर्तनको प्रभावले निम्त्याएको जोखिमक्षेत्र नक्शाङ्कन सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, मापदण्ड र योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन समेतका काम कारवाही गर्ने, गराउने ।

ख. प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलाप कार्यान्वयन गर्ने, गराउने ।

ग. प्रदेश स्थित सरकारी निकाय, विकास साझेदार, संघ संस्था, निजीक्षेत्रसँग आवश्यक समन्वय र सहकार्य गर्ने, गराउने ।

घ. यो रणनीतिक कार्ययोजनाको कार्यान्वयन अवस्थाको बारेमा भए गरिएको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको अभिलेख राख्ने र तदनुरूप रणनीतिक क्रियाकलापको संशोधनको लागि गृहकार्य गरी प्रदेश सरकार (मन्त्रिपरिषद) मा पेश गर्ने ।

३.१.५. विषयगत मन्त्रालय, आयोग, सचिवालय

क. प्रदेश सरकारका विषयगत मन्त्रालय, आयोग र सचिवालय समेतले आ-आफ्नो काम कारवाही गर्दा, गराउँदा यो रणनीतिक कार्ययोजनामा सूचीकृत क्रियाकलापलाई प्राथमिकताका साथ समावेश गर्ने ।

ख. प्रदेश सरकारका मन्त्रालय, विषयगत परिषद तथा समितिका काम कारवाहीमा प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजनालाई मूलप्रवाहीकरण गर्ने ।

ग. प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलाप कार्यान्वयनका लागि वन तथा वातावरण मन्त्रालयसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने, गराउने ।

३.१.६. प्रदेश स्थित विकास साझेदार निकाय र संघ संस्थाहरू

क. प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलाप कार्यान्वयन गर्ने गराउने ।

ख. प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलापलाई आ-आफ्नो कार्यक्रम मार्फत मूलप्रवाहीकरण गर्ने ।

३.१.७. जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति

क. प्रदेशका जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिबाट आ-आफ्नो काम कारवाही गर्दा गराउँदा प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलाप कार्यान्वयनलाई मूलप्रवाहीकरण गर्ने ।

ख. प्रदेशका कृषि, पशुसेवा, सडक, सिचाइ, शिक्षा, सञ्चार, विद्युत, स्वास्थ्य, खानेपानी, सामाजिक सुरक्षा, संरक्षण, भूमि व्यवस्थापन र यातायात व्यवस्था लगायतका काम हेर्ने विषयगत कार्यालयहरूले आ-आफ्नो

- काम कारवाही गर्दा यो रणनीतिक कार्ययोजनामा सूचीकृत क्रियाकलापलाई प्राथमिकताका साथ मूलप्रवाहीकरण गर्ने ।
- ग. जिल्ला स्थित स्थानीय प्रशासनले प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलाप कार्यान्वयन गर्न गराउन आवश्यक मद्दत गर्ने ।

३.१.८. स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति

- क. प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलाप कार्यान्वयन गर्ने गराउने ।
- ख. स्थानीय तहहरूले आ-आफ्नो नीति, योजना, कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलापलाई मूलप्रवाहीकरण गर्ने ।

३.१.९. निजीक्षेत्र

निजीक्षेत्रले आ-आफ्नो कृषि, खाद्य सुरक्षा, उर्जा उत्पादन, पर्यटन र उद्योग क्षेत्रमा योजना र कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलापलाई मूलप्रवाहीकरण गर्ने ।

३.२. वित्त व्यवस्थापन

रणनीतिक कार्ययोजना को कार्यअवधि १० वर्षको रहने छ । रणनीतिमा लक्षित कार्यक्रम सम्पन्न गर्न कूल बजेट रु १,४७,५८,००,००,०००।- (अक्षररूपी एक खर्ब सतचालिस अर्ब अन्डाउन करोड रूपैयाँ) को लागत अनुमान गरिएको छ । उक्त अनुमानित लागत मध्ये आन्तरिक स्रोतमा संघीय सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान, प्रदेश सरकारले विनियोजन गर्ने रकम, निजी र सामाजिक क्षेत्रबाट हुने योगदान समेत रहने छन । बाह्य स्रोतहरूमा प्रदेशमा प्राप्त हुने दातृनिकाय र विकास साझेदारहरूबाट प्राप्त हुने द्विपक्षीय र बहुपक्षीय सहयोग रहने छ । रणनीतिक कार्ययोजनाको कार्यान्वयनमा लाग्ने कूल बजेट मध्ये आन्तरिक स्रोतबाट ६५ र बाह्य स्रोतबाट ३५ प्रतिशत योगदान हुने अनुमान गरिएको छ । आन्तरिक स्रोत मध्ये निजीक्षेत्रबाट कृषि तथा खाद्य सुरक्षा, उर्जा उत्पादन, पर्यटन र उद्योग क्षेत्रमा उल्लेख्य योगदान हुने प्रक्षेपण गरिएको छ । निजीक्षेत्रको योगदान कूल आन्तरिक स्रोतको ३० प्रतिशत हुने आंकलन गरिएको छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकार तथा निजीक्षेत्रबाट हुने योगदान पश्चात्, अपुग हुन आउने रकम बाह्य स्रोतबाट परिपूर्ति गरिने छ । यसको लागि संघीय सरकारले विकास साझेदारसँग आवश्यक समन्वय र सहयोग गर्ने अपेक्षा राखिएको छ ।

जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना उल्लेखित क्रियाकलाप कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने बजेटको प्रक्षेपणका आधारहरू देहाय वमोजिम रहेका छन् ।

- क. राष्ट्रिय अनुकुलन योजना २०७८ र तेस्रो राष्ट्रिय निर्धारित योगदान, २०८२ ले प्रक्षेपण गरेको क्षेत्रगत बजेट ।

- ख. प्रदेशको दोस्रो आवधिक योजनाले प्राथमिकीकरण गरेका बिषयगत क्षेत्र कार्यान्वयनका लागि प्रस्ताव गरेको लागत ।
- ग. हाइड्रो उर्जासंग संबन्धित विज्ञ, पर्यटन व्यवसायी र निजी क्षेत्रका प्रतिनिधि संग गरीएको परामर्षबाट प्राप्त सुझावहरु ।
- घ. प्रदेश स्तरीय सरोकारवलाहरुको गोष्ठीबाट प्राप्त सुझावहरु ।
- ड. विज्ञ र प्राज्ञिक व्यक्तित्वहरुसंगको राय परामर्श ।

उक्त लागत देहायको आधार र प्रक्रिया बमोजिम परिपुर्ति गरिनेछ ।

३.२.१. वार्षिक बजेट

- क. मधेश प्रदेश सरकारका विषयगत मन्त्रालय, आयोग, सचिवालय, सुरक्षा निकाय, निर्देशनालय, तालीम केन्द्र, कार्यालय समेतले आ-आफ्नो वार्षिक बजेटमा प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजनामा सूचीकृत क्रियाकलाप मूलप्रवाहीकरण गर्ने गरी प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलापहरुलाई प्राथमिकतामा राखि नीति, योजना, कार्यक्रम र बजेटको व्यवस्था गर्ने गराउने छन् ।
- ख. मधेश प्रदेश अन्तरगतका कृषि, पशुसेवा, सडक, सिचाइ, शिक्षा, सञ्चार, विद्युत, स्वास्थ्य, खानेपानी, सामाजिक सुरक्षा, संरक्षण, भूमि व्यवस्थापन र यातायात व्यवस्था लगायतका काम हेर्ने विषयगत कार्यालय तथा मानवीयक्षेत्रमा क्रियाशिल संघ संस्थानहरुले आ-आफ्नो वार्षिक बजेटमा प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलाप कार्यान्वयन गर्ने गरी नीति, योजना, कार्यक्रम र बजेटको व्यवस्था गर्ने गराउने छन् ।
- ग. मधेश प्रदेश स्थित स्थानीय तहहरुले प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलापलाई प्राथमिक मार्गदर्शनको सूचीमा राखि आ-आफ्नो वार्षिक जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन कार्यलाई मूलप्रवाहीकरण गर्ने गरी नीति, योजना, कार्यक्रम र बजेटको कार्यान्वयन गर्ने गराउने छन् ।

३.२.२. जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन कोष

- क. जलवायु वित्त परिचालन कार्यविधि, २०८२ बमोजिम मधेश प्रदेशमा जलवायु परिवर्तन कोषको प्राप्ति र उपयोगलाई व्यवस्थित गर्नका लागि प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलापलाई प्राथमिकतामा राखि कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- ख. मधेश प्रदेश स्थित जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिहरुबाट आ-आफ्नो जिल्ला विपद् व्यवस्थापन कोषको परिचालन गर्दा गराउँदा प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलापलाई प्राथमिकतामा राखि कार्यान्वयन गर्ने गराउने छन् ।

ग. मधेश प्रदेश स्थित स्थानीय तहहरूले आ-आफ्नो स्थानीय विपद् तथा जलवायु व्यवस्थापन कोषको परिचालन गर्दा गराउँदा प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सुचीकृत क्रियाकलापलाई प्राथमिक मार्गदर्शनका साथ कार्यान्वयन गर्ने गराउने छन् ।

३.२.३. विकास सहायता परिचालन

नेपाल सरकारको प्रचलित वैदेशिक सहायता परिचालन नीतिको प्रतिकूल नहुने गरी मधेश प्रदेश सरकारले जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन सम्बन्धी तथ्याङ्क व्यवस्थापन, अध्ययन तथा अनुसन्धान, र जोखिमक्षेत्र नक्शाङ्कन समेतको कामका लागि मधेश प्रदेशमा विकास साझेदार निकाय तथा संघ संस्थाहरू मार्फत विकास सहायता परिचालन गर्न सक्नेछ ।

३.२.४ निजीक्षेत्र

मधेश प्रदेशमा आर्थिक विकासको मेरूदण्डका रूपमा रहेको निजीक्षेत्रले आ-आफ्नो योजना र कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलापलाई प्राथमिकताका साथ मूलप्रवाहीकरण गर्नेछ ।

मधेश प्रदेश स्थित निजीक्षेत्र बाट यो कार्ययोजना कार्यान्वयनका लागि खासगरी कृषि तथा खाद्य सुरक्षा, उर्जा उत्पादन, पर्यटन र उद्योग क्षेत्रमा उल्लेख्य योगदान हुने प्रक्षेपन गरिएको छ ।

३.२.५. विविध

मधेश प्रदेश सरकारले प्रदेश स्थित सामाजिक संघ संस्था, प्राज्ञिक निकाय, स्वयंसेवक लगायत संगठित संघ संस्थाहरूसँगको सहकार्य र सहयोग परिचालन गरी प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सुचीकृत क्रियाकलापलाई कार्यान्वयन गर्ने गराउनका लागि प्रश्रय दिनेछ ।

३.३. क्षमता विकास

प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा उल्लेखित क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयन गर्न, गराउन प्रदेश, स्थानीय तहका सरकारी एव अन्य साझेदार संघ संस्था, तथा संजालहरूको प्रत्यक्ष भूमिका हुने भएकाले तिनको समयानुकूलको क्षमता विकासका कार्यक्रम आवश्यक हुन्छ । यसर्थ तिनको क्षमता विकासको लागि वन तथा वातावरण मन्त्रालयबाट प्रदेशस्तरीय आवश्यक क्षमता विकास रणनीतिक कार्ययोजना तयार गरिनेछ । उक्त कार्यक्रममा विशेष गरी जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, बदलिंदो परिवेश र नविनतम प्रविधिहरूको अध्ययन, अनुसन्धान र अभिलेखिकरण व्यवस्थापन जस्ता विषय समेतलाई प्राथमिकता दिईनेछ ।

३.४. जोखिम व्यवस्थापन

- क. जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजनाको दूरदृष्टी, लक्ष्य र उद्देश्यहरू हाशिल गर्नका लागि उल्लेखित रणनीति र क्रियाकलाप कार्यान्वयन गर्न गराउन बदलिंदो परिवेश, संघीय ऐन, नियम, संरचना र तहाँबाट प्रदेशका लागि उपलब्ध हुने स्रोतको परिचालनमा हुनसक्ने फेरबदल लाई संभावित जोखिमको रूपमा लिंदै प्रदेशले बदलिंदो परिवेश अनुसार संघीय सरकारसँग समन्वय र सहकार्यको नीति अवलम्बन गर्नेछ ।
- ख. विकास साझेदार र निजीक्षेत्रको प्राथमिकतालाई मध्येनजर गरी तदनु रूप कार्यनीति अवलम्बन गरिनेछ ।
- ग. स्थानीय तहलाई यो रणनीतिक कार्ययोजना कार्यान्वयनको मेरूदण्डका रूपमा प्रदेशबाट आवश्यक सहयोग, समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।

३.५. अनुगमन, मूल्याङ्कन, सिकाई र संशोधन तथा परिमार्जन

३.५.१. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

- क. प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ मा सूचीकृत क्रियाकलाप कार्यान्वयन स्थितिको अनुगमन वन तथा वातावरण मन्त्रालयको संयोजन र सहजीकरणमा प्रदेश जलवायु परिवर्तन समन्वय समितिले गर्नेछ । प्रदेश जलवायु परिवर्तन समन्वय समितिले अनुगमन गर्दा आवश्यक उप-समितिको गठन गर्न सक्नेछ । उपसमितिको गठन तथा अनुगमन सम्बन्धी अन्य कुरा प्रदेश जलवायु परिवर्तन समन्वय समितिले आफै निर्धारण गर्नेछ ।
- ख. प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ को कार्यान्वयन अवस्थाको प्रदेश सरकार (मन्त्रिपरिषद) ले गर्नेछ । प्रदेश सरकार (मन्त्रिपरिषद) ले मूल्याङ्कन गर्दा आवश्यक उप-समितिको गठन गर्न सक्नेछ । उपसमितिको गठन तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धी अन्य कुरा प्रदेश सरकार (मन्त्रिपरिषद) ले आफै निर्धारण गर्नेछ ।
- ग. वन तथा वातावरण मन्त्रालयले प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ को कार्यान्वयन अवस्थाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यका लागि आवश्यक सहयोग, समन्वय र सहजीकरण गर्नेछ

३.५.२. सिकाई र पुनरावलोकन:

- क. प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ को वार्षिक वा आवधिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कनबाट प्राप्त सिकाई र सुझावलाई प्रदेश सरकार (मन्त्रिपरिषद) ले यो कार्ययोजनाको पुनरावलोकनको आधारका रूपमा ग्रहण गर्नेछ ।
- ख. जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापनको मामिलामा समयानुसारको गतिशील र बदलिंदो आयामलाई प्रदेश सरकार (मन्त्रिपरिषद) ले यो कार्ययोजना पुनरावलोकनको आधारका रूपमा ग्रहण गर्नेछ ।

- ग. वन तथा वातावरण मन्त्रालयले प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ को सिकाई र पुनरावलोकनका आधारहरूलाई नियमित र संस्थागत रूपमा अभिलेख राख्नेछ ।
- घ. प्रदेश सरकार (मन्त्रिपरिषद) ले प्रदेश जलवायु परिवर्तन रणनीतिक कार्ययोजना, २०८२ को कार्यान्वयन अवस्था, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनबाट प्राप्त राय, सुझाव र पृष्ठपोषण, समयानुकूल प्राप्त सुझाव र सिकाईका साथै संघीय सरकारको अग्रसरता समेतका आधारमा हरेक तीन-तीन वर्षमा यो कार्ययोजनाको पुनरावलोकन गर्नेछ ।